

C. F. Heibergs
politiske og nationale Anskuelser
i
Trediverne og Fyrerne.

En Studie i den liberale Slesvigholstenisme.¹⁾

Af Svend Larsen.

Indholdsangivelse.

1. Indgang	161
2. Ungdomsaar	165
3. Historien og Forfatningen	172
4. Hertugdømmernes gamle Forfatning og Stænderne	177
5. Stænderne og de historisk begrundede Krav	180
6. Stændernes Offentlighed og Petitionerne	185
7. Pressen og dens Frihed	192
8. Sønderjyllands Nationalitet	198
9. Den danske Vækkelse og Retssproget	205
10. »Danismen«	210
11. Brydninger i de Liberale Lejr	214
12. Heiberg og Hertugen. Slutning	218
13. Teksthenviisninger	221

1. Indgang.

Da Slesvigholstenismen i Slutningen af Trediverne stod i Kampstilling overfor Danskheden i Sønderjylland, havde den en lang Udvikling bag sig. Den var som en Havbølge, der flere Gange var stegen og falden, for paa ny at stige og endelig brydes i Opøret med Danmark.

Ridderskabet havde omkring Aarhundredskiftet kæmpet for sine Privilegier og var derved kommen i Modsætning til den danske Regering samtidig med at der skabtes en nærmere Samfølelse mellem den slevigske og den holstenske Adel.

Dahlmann havde fortsat denne Kamp, som Ridderskabets Sekretær og som Professor i Kiel, men

paa et bredere Grundlag. Med Støtte i den tyske Forbundslovs Art. 13 krævede han en Forfatning ikke blot for Holsten, hvad der var berettiget, men ogsaa for Slesvig. Han begrundede det med, at de to Hertugdømmer fra Fortiden var saa nær sammenknyttede, at de ogsaa i Fremtiden maatte dele fælles Kaar.

Den Forfatningskommission, som Regeringen nedsatte i 1816, opløstes efter nogle Aars Forløb uden Resultat, og i Tyverne var der Stilhed om Forfatningssagen.

1830 udsendte Lornsen sit Skrift »Über das Verfassungswerk in Schleswig-Holstein«. Det vakte Røre et Aarstid, og maaske tilskyndede det Regeringen til at udstede Forordningen af 28. Maj 1831 om Indførelse af raadgivende Provinsialstænder.

Der er Grund til at tro, at den politiske Udvikling i Trediverne vilde være forløbet, som den gjorde i Hertugdømmerne, selv om Lornsen ikke havde været. Thi det, der bestemte den Udvikling, var for det første Forordningen om Stænderne og de første Stændermøder, for det andet, at der nu i Hertugdømmerne fandtes et Slægtled, som var politisk modent til at tage mod det nye.

Før 1830 havde Kiel været Midtpunktet for den politiske Interesse i Hertugdømmerne. De Studenter, der fra Slesvig og Holsten kom til Kiels Universitet, kunde efter 1814 med Dahlmann og Falck som Lærere sætte sig ind i Forfatningsspørgsmaalet og faa Kendskab til Slesvigs og Holstens Stilling baade indbyrdes og i Forhold til Kongeriget. De kunde endvidere i Kiel faa et stærkere Pust ude fra Europa; det stærke Røre i Tyskland kom dem paa nærmere Hold, og ganske særlig bredte de nationale og politiske Bevægelser blandt Studenterne ved de tyske Universi-

teter sig ogsaa til Kiels Universitet. Studenter fra Kiel droges til Jena, til Berlin, eller til Göttingen og Heidelberg og lærte den nye Studenteraand og den nyvaagne tyske Nationalfølelse at kende. Deres Horisont blev udvidet, og naar de vendte hjem, følte de Forholdene der smaa og trange; men Enevælden hindrede dem i at ændre dem.

Netop i Trediverne er det Slægtled, som stærkest havde levet med i den tyske Frihedsbevægelse, kommen til Embederne i Hertugdømmerne som modne Mænd, der kun ventede paa Lejlighed til at virkeliggøre deres Ungdoms Drømme om politisk Frihed.

Lornsen hørte selv til dette Slægtled. Han havde studeret i Kiel og havde hørt Falck, men først i Jena blev han reven med af Studenternes Begejstring og Vilje til at genskabe »de gamle Tyskeres kraftige, tro og frie Sind.«²⁾ Han vidste, hvilke stærke Følelser, der bevægede det Slægtled, han tilhørte, og han satte sin Lid til, at det vilde fortsætte den Gerning, han havde begyndt.³⁾

Han tog heller ikke fejl. Da Forordningen om Stænderne kom, var der Mænd rundt om i Hertugdømmerne, som var rede til at tage imod den.

Den danske Bevægelses Historie er bevaret i de store Brevsamlinger, som Flor, Koch og Fischer efterlod sig, og som P. Lauridsen har benyttet. Gennem dem faar man et dybt Indblik i det Samarbejde, der bestod mellem de danske Førere.

Der har været et tilsvarende Samarbejde mellem de slesvigholstenske liberale Politikere, men Manglen paa Brevstof vanskeliggør en Undersøgelse af dette Samarbejdes Omfang. Man kan dog med en vis Sikkerhed fastslaa, hvem der har været med, paa

Grundlag af den Korrespondance, som P. Hiort Lorenzen førte før 1840, og som er opbevaret i Rigsarkivet. Hiort Lorenzen deltog i det politiske Liv helt fra 1830, og efter 1835 kom han i Forbindelse med de fleste af de slesvigholstenske Liberale. Kredsen var ikke talrig, men til Gengæld havde den Medlemmer overalt i Hertugdømmerne.

Den ældste er F. H. Hegewisch i Kiel. Han havde været med siden 1815, og hans Anskuelse var i Virkeligheden ret afvigende fra Tredivernes Liberalisme, men paa en ejendommelig Maade dannede han Bro mellem Dahlmanns Slesvigholstenisme og Lornsens. Han var Ven med begge og stod bestandig i nært Forhold til Hertugdømmernes ledende Politikere.

Men ellers tilhører Kredsen, enten i Tid eller i Mening helt det Slægtled, der havde faaet Præg af Tysklands Genrejsningstid. Det gjaldt Advokat Th. Olshausen i Kiel, der i 1830 havde begyndt Udgivelsen af det liberale Hovedorgan Kieler Correspondenzblatt. Det gjaldt ligeledes Advokaterne G. F. Clausen, Reiche, Heiberg, Beseler og Gülich i Slesvig, saavel som Advokaten Jürgen Bremer i Flensborg. Paa samme Linie staar Litteraterne Feldmann i Kiel og H. Hansen i Eckernförde, Pastor Lautrup og P. Hiort Lorenzen i Haderslev og endelig Redaktør H. Kopperholdt i Aabenraa.

Den følgende Fremstilling skal have Advokat Heiberg til Midtfigur, men det skal ikke være en Levnedsskildring af Heiberg, kun en Fremstilling af Heibergs politiske og nationale Anskuelse indtil Slesvigholstenismens endelige Brud med Danmark ved det aabne Brevs Udstedelse i 1846. Det skal være et Forsøg paa at se Heibergs Slesvigholstenisme i

Sammenhæng med de Anskuelse, der var gjort gældende af Dahlmann, Falck og Lornsen, og som blev fremsat af Th. Olshausen og Hiort Lorenzen, den første som Grundlægger af Nyholstenismen, den anden som Eksempel paa en Liberal, der fra at bygge paa Hertugdømmernes »historiske Ret« gaar over til at kæmpe for den danske Befolknings »naturlige Ret«.

Planen for Undersøgelsen er denne, at vi fra at betragte de Paavirkninger, som Heiberg var underkastet i sin Ungdom, gaar over til at undersøge hans Syn paa den historiske Ret, og denne Rets Anvendelse som Støttepunkt for Krav om en Forfatning for Hertugdømmerne; derpaa skal Heibergs Forhold til den offentlige Mening, til Pressen og endelig hans Stilling til det nationale Spørgsmaal behandles, idet vi bestandig foretager Sammenligninger mellem Heibergs og andre Politikeres Meninger.

Tilsammen skulde denne Skildring bidrage til Forstaaelse af den Modstand, som den danske Bevægelse maatte overvinde i Trediveerne og Fyrreerne.

2. Ungdomsaar.

I Listen over de Elever, der i 1815 gik i Slesvig Domscoles øverste Klasse,⁴⁾ finder man foran Uwe Jens Lornsens Navn Carl Friedrich Heibergs. De var omtrent jævnaldrende; Lornsen var født 1793, Heiberg 1796. De fik begge stærke politiske Interesser og fik samme Uddannelse, men baade i Karakter og politiske Anskuelse var de forskellige. Forskellige var ogsaa de Kaar, hvorunder de voksede op.

Lornsen var Ætling af en gammel Sømandsslægt, men Heiberg var uægte Søn af det tyske Skuespils Reformator Fr. L. Schrøder (død 1816,⁵⁾ og

Skuespillerinden Anna Maria v. Schwarzenfeld (død 1846).⁶⁾ Barnet fik Navnet Heiberg for at dække Forholdet, maaske efter den danske Frihedsmartyr P. A. Heiberg.⁷⁾ Selv om Heibergs Moder boede hos Schröder og hans Hustru i Rellingen,⁸⁾ blev Barnet dog sat i Pleje hos Læge Hilbrecht i Slesvig. De har været gamle Mennesker, da Heiberg kom i Pleje hos dem,⁹⁾ men han har haft et godt Hjem hos dem og omtaler dem hyppigt med Kærlighed, Plejemoderen som den, der indplantede den religiøse Følelse i hans Hjerte, og Plejefaderen som den, der ved sin egen flittige Færd gav ham Trangen til stadig Virksomhed.¹⁰⁾

Og dog kunde de ikke lindre ham Savnet af hans rigtige Moder; hans Barndom og første Ynglingeaar forbitredes af det Mørke, der laa over hans Herkomst. Som det synes at fremgaa af hans Optegnelser, har han først i 1816, da han var tyve Aar, faaet at vide, hvem hans Forældre var.¹¹⁾ Schröder, der døde kort efter,¹²⁾ lærte han næppe at kende, men Dagbøgerne fortæller om Besøg, han har aflagt hos Moderen og Breve, han har vekslet med hende.¹³⁾

Hans Sind var følsomt; han havde tidligt Sans for Poesi og skrev ogsaa selv Vers i det 18. Aarh.s Stil. Han kunde let rives med af Begejstring, men knugedes ogsaa af ringe Modgang; han var en tungsindig Drømmer, der ofte lod sig føre af Fantasien op til de lyse Egne, han følte sig udelukket fra.

Heiberg kom i Slesvig Domscole. Forholdene dér var slette.¹⁴⁾ Rektor Esmarch var kun Rektor af Navn. Hans Undervisning var daarlig, og han har ikke evnet at holde Disciplin.¹⁵⁾ Derimod var Konrektor Schumacher en Mand, der kunde bøde paa Esmarchs Mangler. Det var i Virkeligheden Schuma-

cher, der ledede Skolen.¹⁶⁾ Hans pædagogiske Interesser og Dygtighed skinner ogsaa igennem Heibergs Dagbogsblade, ja, den viser sig vel ogsaa i den Omhu, hvormed han har meddelt Eleverne Vidnesbyrd. Medens Esmarchs er korte og ikke meget sigende, er Schumachers en Karakteristik, der for Heibergs Vedkommende udtalte, at han vel stod tilbage for andre, baade i Hukommelse og Opfattelsesevne, men han formaaede at gøre sig gældende ved usædvanlig Flid og Pligttroskab.¹⁷⁾

I Paasken 1817 kom Heiberg til Kiels Universitet. Han havde længe været i Tvivl om, hvad han skulde studere. Historie tiltrak ham meget, men Valget stod mellem Teologi og Jura. Tanken om en Præsts noget isolerede Liv tiltalte ham ikke. »Det er for meget aflukket fra det borgerlige Samfund«, skriver han,¹⁸⁾ og saa valgte han Juraen. Saaledes fik han til Lærere Kiels betydeligste Professorer, baade Falck og Cramer i Jura, Reinhold og Berger i Filosofi, og i Historie hørte han Dahlmann, »hvis milde Alvor og indre Lødighed« tiltrak ham.¹⁹⁾

Efter halvandet Aars Ophold i Kiel fik Heiberg Lov til at rejse til et tysk Universitet. I den tyske juridiske Verden var Savigny i Berlin og Thibaut i Heidelberg de to Modpoler. Medens Savigny hævdede, at Retten vokser frem af Folkeskik og Folketro ikke ved en Lovgivers Vilkaarlighed,²⁰⁾ troede Thibaut paa Muligheden af at udarbejde en Lovbog for hele Tyskland og foreslog ydermere at indføre den ved en Folkeoverenskomst under de allierede Magters Garanti.²¹⁾

Heiberg var i Tvivl om, hvilken af de to, han skulde søge,²²⁾ men valgte, maaske efter Cramers Tilskyndelse,²³⁾ at gaa til Berlin i 1818. Han kom til Uni-

versitetet paa en Tid, hvor nogle af Tysklands betydeligste Mænd virkede der, og han benyttede flittigt Lejligheden til at høre dem. Savignys Forelæsninger og Øvelser var det, der i første Række interesserede ham. Han vandt Savignys Interesse,²⁴⁾ og han saa, hvad en aandrig Mand kunde faa ud af et dødt Stof. »Han vil stedse blive mit Ideal«, skrev han senere.²⁵⁾ Iøvrigt hørte han baade Schleiermacher forelæse Æstetik og Hegel Naturet. Han levede med i det politiske Liv, og den Kærlighed til Skuespilkunsten, som Faderen maaske havde givet ham i Arv, tilfredsstillede han ved stadige Teaterbesøg.

Indtil Paaske 1820 var han i Berlin og rejste derfra til Heidelberg et halvt Aar. Dagbøgerne fortæller ikke noget om Opholdet her, men han har hørt Thibaut, og vendte saa tilbage til Kiel, hvor han droges af Falcks Forelæsninger over slesvigholstensk Ret.²⁶⁾

I 1821 tog han Eksamen paa Gottorp, og i 1823 blev han Advokat i Slesvig. Hans Interesser gik i videnskabelig Retning. Han skrev Afhandlinger i Heidelberger Jahrbücher og i Elvers Themis, og paa Grundlag af disse blev han i 1830 udnævnt til Doctor juris honoris causa.²⁷⁾ Han tænkte vistnok nu paa at gaa Univtersitetsvejen, men samme Aar kom der nyt Liv i Politikken, og Heiberg kastede sig ud i det.

Før vi gaar over til at fortælle om hans Virksomhed der, maa vi imidlertid danne os et Billede af de nationale og politiske Paavirkninger, som den unge Advokat havde faaet i Aarenes Løb.

Slesvig By var i de første Aartier af det foregaaende Aarhundrede overmaade loyal mod den danske Konge, den store Skare Embedsmænd, der var i Byen, kunde længe virke som en Dæmper paa poli-

tiske Tilkendegivelser. Da Frederik VI i Marts 1815 kom til Byen, spændte Folkeskarerne Hestene fra hans Vogn og trak den gennem Byen til Slottet, og »en bestandig Hurraraaben af Hjertets Dyb ledsagede den gode Fyrste ind i Slottet« fortæller Heiberg.²⁸⁾ Denne Loyalitet hindrede ikke at Slesvig By sammen med andre sønderjydske Byer tænkte paa i 1817 i Anledning af Forfatningskommissionen for Holsten at bede Kongen om en Forfatning for baade Slesvig og Holsten.²⁹⁾ Datiden har næppe tænkt sig de Følger, Ønsker i den Retning kunde faa. Det var Udtryk for Tanker og Følelser, der kun svagt rørte sig i Befolkningen, og som slet ikke var afklarede.

Heiberg var ligesaa kongetro som sine Medborgere; selv om han ikke kunde Dansk,³⁰⁾ følte han sig dog som dansk Statsborger. Han drømte i Jan. 1814, da Bernadottes Hær truede Danmark, om, i Spidsen for de »tapre Danske«, at besejre den svenske Kronprins,³¹⁾ og med samme Jubel som de andre hilste han Frederik VI, naar han kom til Slesvig.³²⁾ Fredslutningen i 1814 bevægede ham. Kærligheden til Fædrelandet drev ham til at ønske Krigen fortsat, i Haab om derved at opnaa et bedre Resultat.³³⁾ »Fædrelandet« er det danske Monarki.

Men kort efter gribes han af Begejstring for Tysklands Genrejsning. Man kan vist næsten datere hans Møde med det Fædreland, som han i Følge Sprog og Kultur maatte komme til at slutte sig til, naar Skellet engang blev sat. Han besøgte i Januar 1815 nogle tidligere Skolekammerater, der nu var Studenter i Kiel. Han spadserede med dem ud til Düsternbrook og hørte Studenterne synge Frihedssange. »Deres Frihedsfølelse mærkede ogsaa jeg bruse i mig, og en uvilkaarlig Længsel efter snart at dvæle her som

Student fyldte mit Indre.«³⁴⁾ Det er maaske her, at han første Gang hørte Theodor Körners Sange. Körner havde jo selv deltaget som Student i Krigen og var falden. Faa var som han de tyske Studenters Sanger. Han blev Eksemplet, værdigt til Efterfølgelse for alle tyske »Burscher«. Han havde været med til at skabe Burschernes Trefoldighed, deres Slagord, »Ære, Frihed og Fædreland«,³⁵⁾ og hans svulmende Sange, der i vore Øren lyder som Fraser, fængede i de unge Sind. Det var Sange, der mundede ud i Linier som disse:

Das höchste Heil, das letzte liegt im Schwerte!
 Druck Dir den Speer ins treue Herz hinein!
 »Der Freiheit eine Gasse« — Wasch die Erde,
 Dein deutsches Land, mit deinem Blute rein!

Ogsaa Heiberg, den nittenaarige Primaner i Slesvig Domscole, blev greben af Körner. »Maatte mest dette blive mig undt ogsaa at synge, at kæmpe og at dø for et Fædreland, om jeg ikke skal være med i Sejrhjemfærden«, hedder det.³⁶⁾ Og et Par Maaneder senere: »Hvad kan man vel gøre af skønnere og større end at ofre sig for Fædrelandet. Nej, ved Gud, det er den helligste Sag. Det ikke blot klinger skønt, det er det ogsaa, thi hvad vilde Theodor Körner have været, hvis han ikke havde ofret sig for sit Germanien, for sit Fædreland.«³⁷⁾ Stedse svævede Körners Billede og Frihedstanken for ham,³⁸⁾ og saaledes forbedt kom han til Universitetet i Kiel.

Trods sin fjerne Beliggenhed og trods det, at det laa indenfor den danske Stats Grænses, var Kiels Universitet det, der var mest med i Burschenschaftsbevægelsen. Professorerne Reinhold og K. Th. Welcher havde, før de kom til Kiel, deltaget i Bevægelsen, og sammen med Dahlmann virkede de til at

vække den tyske Fædrelandskærlighed blandt Kieler-studerterne. Da der i 1817 blev kaldt til Burschenschaftsmøde paa Wartburg, drog tredive Studenter fra Kiel derned til Fods, og Hegewisch gav Justus Olshausen et Udkast til politiske Grundsætninger med i Lommen.³⁹⁾

Heiberg var ikke med paa Wartburg; hans Slægtninge forbød ham »denne Nydelse, der vilde være bleven mit Livs største.«⁴⁰⁾ Men Wartburgfestens Forløb har ogsaa ildnet ham. Dens Aand sammefattedes af Seniorene i disse Ord »Ære og Frihed var altid det herlige Maal, som tyske Burscher har haft for Øje under deres hele Stræben, men aldrig har dette vort tyske Burschenliv givet sig tydeligere og større Udtryk end i hin ophøjede Fest. Dér knyttedes et Baand mellem det tyske Fædrelands Burscher, som skal og kan forene dem til en inderlig Harmoni; dér blev Grunden lagt til et fremtidigt fælles Liv.«⁴¹⁾

Af denne Aand blev Heiberg greben. Han mindedes i Berlin »Bragabund« i Kiel, og at han der havde faaet større Interesse for »Fædrelandets Sager«.⁴²⁾ Der kan vist ikke være Tvivl om, at »Fædrelandet« nu er Tyskland.

Et halvt Aar efter at Heiberg var kommen til Berlin, fandt Student Sands Mord paa den reaktionære Digter Kotzebue Sted (23. Marts 1819). I sine Følger blev Begivenheden betydningsfuld for Burschenschaftterne. I Øjeblikket virkede den som et Lyn fra en klar Himmel. Den opfattedes som et Udtryk for den ophidsede Stemning. Man stod usikker overfor den.

Heiberg billigede den ikke, netop ud fra sin Kærlighed til Tyskland. Han forstod, at Sand havde handlet saaledes for at fremskynde Frihedens Sejr, men

han anede, at Regeringerne nu vilde knuge Universiteternes Frihed, og for Tyskland vilde det blive til ubodelig Skade, thi netop Universiteterne havde bunden Tysklands splittede Dele sammen til en aandelig Enhed, til et Folk.⁴³⁾

Heiberg havde altsaa haft Burschenschaftsbevægelsen paa nært Hold. Man kan smile ad denne Bevægelse, kalde »Turnvater« Jahn en »Abekat« og Wartburgfesten »barnagtig«;⁴⁴⁾ sikkert er det, at for Datidens tyske Studenter har den betydet en Vækelse, en moralsk Løftelse. Lornsen fremhæver det,⁴⁵⁾ og Heiberg bekræfter det.⁴⁶⁾

For Slesvigholstenismen har den virket som et ildnende Element. Det var hverken Ridderskabet eller Hertugen, der fremkaldte Bruddet i 1848, men Mænd, der havde været unge, da Burschenschaftsbevægelsen var ung.

3. Historien og Forfatningen.

Heibergs Ungdomsudvikling falder paa mange Punkter sammen med Lornsens. Begge gik de i Slesvig Domskole, begge studerede Retsvidenskab i Kiel og paa samme Tid. Derefter gik Lornsen til Jena og Heiberg til Berlin, men de kom begge under Paa-virkning af Burschenschaftsbevægelsen. Lornsen levede stærkere med i den end Heiberg, men der var kun Tale om en Gradsforskel ikke en Væsensforskel.

Efter endt Eksamen kom Lornsen til Regeringskontorerne i København, Heiberg blev Advokat i Slesvig; om ingen af dem hører vi, at de i særlig Grad beskæftigede sig med politisk Virksomhed.

Men Julirevolutionen kaldte dem frem for Offentligheden som politiske Skribenter. Lornsen fik kun

udsendt sit lille Skrift »Über das Verfassungswerk in Schleswig-Holstein«, men for Heiberg blev den Indledning til en omfattende litterær Virksomhed. Lornsen fik blot Drøftelsen af Hertugdømmernes Forhold sat i Gang, men Heiberg gjorde hele det slesvigholstenske Felttog med.

Der er fra første Færd en karakteristisk og betydningsfuld Forskel paa Lornsens og Heibergs Stilling til Forfatningssagen. De er begge liberale, og stemmer paa visse Punkter overens, men de tillægger Hertugdømmernes historiske Ret til en Forfatning forskellig Betydning.

For Lornsen forekommer det som Tidsspilde at overveje, hvilke Forfatningsrettigheder, der kan tilkomme et Land efter dets historiske Udvikling. Det, som den nulevende Generation erkender som formaalstjenligt, det er »historisk« og betegner intet Spring i Udviklingen, om det saa aldrig afviger saa meget fra det hidtil bestaaende.⁴⁷⁾

Ved dette Syn paa den historiske Ret adskilte han sig ikke blot fra Dahlmann og Falck, men ogsaa fra Tredivernes Liberale. Selv Hiort Lorenzen, der er den af de slesvigholstenske Liberale, der har flest Lighedspunkter med Lornsen, finder i Hertugdømmernes historiske Forhold et Støttepunkt for sin Kamp,⁴⁸⁾ og for Heiberg er den historiske Ret ikke blot Støttepunkt, men den faste Grundvold for hele hans Slesvigholstenisme.

Heiberg havde fra sin tidligste Tid interesseret sig for Historie, og i hans Studietid er denne Interesse bleven vedligeholdt og styrket; i Tidens Løb dannede han sig en Opfattelse af den historiske Udvikling, som blev Ledestjerne for hans politiske Virksomhed, ja en Slags Trosbekendelse.

For Heiberg er Historien ikke blot en Række Kendsgerninger, ikke en Skare vilkaarlige Handlinger, der kun kæder sig sammen i Tid; vi erkender tværtimod i Historien en højere Styrelse, hvis Tanker er Gerninger.⁴⁹⁾ Det er Aanden i Historien. Den er det levende, det evigt virkende, den, der betinger Fremskridtet.⁵⁰⁾ Og som det enkelte Menneskes Liv er Udvikling af dets Aand, saaledes er Folkets Liv Fortællingen om Aandens Gerning i Folket.⁵¹⁾ Aanden stræber mod Frihed; den befries derved, at Folket udvikler sig bort fra den oprindelige Naturtilstand, fra de mangelfulde Erkendelsesformer og Tilværelsens indskrænkede Forhold.⁵²⁾

Et Folks Historie har derfor den Opgave at fremstille, hvorledes Frihedens Ide sejrer gennem en Kamp mellem det bestaaende og dets Modsætning, og at vise »hvorledes de forudgangne Tider er Grundstene og Søjler for den politiske Frihed og Humanitetens hvælvede Katedral, i hvilken Folket træder ind vidende og villende, med Bevidsthed om sin Historie og sin egen Aand.«⁵³⁾

Denne Opfattelse af den historiske Udvikling som en Kamp mellem det bestaaende og dets Modsætning, mellem »Satz« og »Gegensatz« erindrer om Hegel, som Heiberg jo havde hørt i Berlin.

Det er Heibergs Tanke, at Historien nu er naaet til det Udviklingstrin, da Folket skal deltage i Styrelsen. Det sidste halve Aarhundrede har set Friheden trænge igennem i Frankrig med Revolutionen, i Tyskland med Napoleonskrigene; i Norge blev den født i 1814, og i 1830 kom den til Frembrud i England, Belgien og de sydeuropæiske Lande.⁵⁴⁾ Politisk er Embedsmandsvælden ved at blive styrtet, og betragter man det politiske Liv, ser man ogsaa der, at Ti-

den er bleven en anden, at alene Frihed kan ordne de religiøse Anliggender, saaledes som den beforder de moralske, regulerer de politiske og hæver de industrielle.⁵⁵⁾

Tiden er kommen, da ogsaa Hertugdømmerne maa have en Forfatning.

Heibergs første Skrift om Forfatningssagen »Das Recht zur Theilnahme an dem Verfassungswerk in Schleswig-Holstein« kom 1831. Det foranledigedes af Forordningen om Indførelse af raadgivende Provinzialstænder af 28. Maj 1831. Efter Heibergs Formening betyder denne Forordning, at nu skal ogsaa Hertugdømmerne deltage i et højere udviklet Statsliv, som den nuværende Kultur uafslædig kalder til Live; ogsaa hos os skal Statsborgerens Stemme fornemmes gennem hans selvvalgte Repræsentant, efter at Embedsmændene i et Aarhundrede efter Feudalstændernes Uddøen næsten udelukkende har haft Herredømmet over Forvaltningen. Den derigennem begrundede formelle Enhed i Statslivet har naaet sit højeste Kulminationspunkt, og i dets Sted skal træde en gennemført selvbevidst Virksomhed fra de enkelte Samfundsmedlemmers Side.«⁵⁶⁾

Men for at den nye Forfatning kan have Bestandighed, maa den fremtræde som et nødvendigt, nyt Udviklingstrin. Thi intet er vigtigere for Statsborgeren, end at han indser, at enhver ny Statsorganisme hverken er en vilkaarlig Dannelse af absolut Magtfuldkommenhed, ej heller et aftvungent Værk, men det nødvendige Produkt af Fortid og Nutid, et Produkt, der er fremgaaet af Tidens Kultur, og som svarer til saavel de regerendes, som de regeredes Overbevisning.⁵⁷⁾ Med andre Ord: Den enkelte Stats Historie, den oprindelige Art og Maade, den historiske

Ret maa tages i Betragtning ved Forfatningsdannelsen.⁵⁸⁾

I samme Retning havde Dahlmann talt i »Ein Wort über Verfassung« (1815). Strengt taget kan man ikke give nogen god Forfatning, mente han, og han priste Moses, Lykurg og Solon for deres Forfatningsarbejde. »De skabte intet af nyt, men dybt indlevet i deres Folks og dets Histories Ejendommelighed maalte de Nutidens Fordringer efter Fortidens, udfyldte mere eller mindre lykkeligt, hvad der i tidligere Tilstande var forbleven ufuldstændigt, ryddede alle Hindringer for Udviklingen til Side og frembragte saaledes ikke et Værk de selv havde udtænkt, men et, som sluttede sig til Folkets egentligste Natur, til dets bedste Selv.«⁵⁹⁾

Falck var ganske i Overensstemmelse med Dahlmann. Heller ikke han mente, at Forfatninger kan gives;⁶⁰⁾ ogsaa han betonedede, at »Vankundighed om Historien er alle Forfatningers Grav.«⁶¹⁾

Man ser altsaa tydeligt Linien fra Dahlmann og Falck til Heiberg, en af Tredivernes ivrigste Liberale. Lornsen stod i Virkeligheden ret ene med sit Krav om en Forfatning efter norsk Forbillede uden Hensyntagen til den historiske Ret, saaledes som han i 1830 havde fremsat det. Selv Olshausen, der ogsaa tog den norske Forfatning som Forbillede for Hertugdømmerne, fremhævede, at det skulde ske paa »Landsrettighederne«s Grund.⁶²⁾ Og G. F. Clausen skrev i 1839, at Hertugdømmerne ikke kunde være tjent med at tage Del i en Forfatning, der lignede den norske, sammen med Kongeriget, men at de kun skulde stræbe efter Anerkendelse af den, som de har, i en tidsmæssig Indfatning.⁶³⁾ Og netop med Henblik paa den norske Forfatning betonedede Heiberg, at der

ikke i Hertugdømmerne er Stemning for dens Indførelse. Det vilde være et revolutionært Skridt, der hverken er ønskeligt eller muligt.⁸⁵⁾

4. Hertugdømmernes gamle Forfatning og Stænderne.

Forfatningssagen var et centralt Punkt i Heibergs litterære Virksomhed. Han beskæftigede sig med den baade i Skriftet fra 1831, i sit Tidsskrift »Schleswig-Holsteinische Blätter« (1835—40) og i Skriftet »Das souveraine Herzogthum Schleswig« (1846), saavel som i Avisartikler. Hans Meninger formedes hurtigt i et fast System og undergik ikke væsentlige Forandringer i det her behandlede Afsnit af hans Liv.

Det er Heibergs Opfattelse, at Hertugdømmerne faktisk har en gammel Forfatning. Det var den, der fastsloges 1460 ved en Overenskomst mellem Christian I og Hertugdømmernes Stænder. Stærkere end andre havde gjort, fremhævede han, at den var en Grundlov,⁸⁶⁾ et Frihedsbrev, et Magna Carta, som Kongen gav Landet, fordi Stænderne valgte ham til deres Landsherre.⁸⁶⁾ Og denne Forfatning bestod retsligt, da Loven om Provinsialstænderne udstedtes i 1831.⁸⁷⁾ Det havde været en Stænderforfatning, hvor oprindeligt de fire Stænder: Adel, Gejstlighed, Borger og Bondestand havde haft Indflydelse paa Landets Styrelse. Ganske vist var Landdagens Myndighed i Tidens Løb svunden ind. Bondestanden traadte tidlig tilbage og lod sig repræsentere af Landraader. Gejstligheden blev efter Reformationen kun repræsenteret af Klosterprælaterne, og Borgerne mødte ikke paa Landdagene i 1711. Efter den Tid blev Landdagene ikke indkaldt. Men det betød ikke, at den

gamle Forfatning dermed var ophævet.⁶⁸⁾ Thi Ridderskabet bestod ligefuldt; dets Privilegier indeholdt den gamle Forfatning, og de var bekræftede Gang paa Gang; sidst i 1816. Gennem det slesvigholstenske Ridderskab havde Bevidstheden om Landsrettighederne holdt sig levende.⁶⁹⁾

Dahlmann havde set paa samme Maade paa Spørgsmaalet om Landdagene; ogsaa han fremhævede, at det retslige Grundlag for Kravet om deres Genoprettelse var bevaret i Privilegierne.⁷⁰⁾

Ganske vist kunde der nu henvises til, at den tyske Forbundsdag i 1823 havde erklæret med Hensyn til Holsten, at den gamle Forfatning ikke mere bestod i anerkendt Virksomhed — og det havde været Forudsætningen for, at Holsten kunde faa en Forfatning i Henhold til den tyske Forbundslovs Art. 13 — Syndikus Klenze fremhævede dette Punkt.⁷¹⁾ Men overfor dette gjorde Heiberg gældende, at Forbundsdagen havde udtalt, at der for Holstens Vedkommende saavidt muligt skulde tages Hensyn til de ældre Rettigheder, og at den skulde tilpasses efter de øjeblikkelige Tidsforhold. Kongen havde ydermere gentaget denne Tilsikring i Forordningen om Provinzialstænderne, hvor han i dennes § 1 erklærede, at der ved de adskilte Stænder ikke skulde gøres Indgreb i de Forhold, der sammenknyttede de to Hertugdømmer.⁷²⁾ Man kan heller ikke betegne Forordningen om Provinzialstænderne som en ny Grundlov, der har afløst den af 1460, saaledes som Klenze har gjort det. Den er efter Heibergs Mening kun at betragte som en Forvaltningsforholdsregel.⁷³⁾

Dahlmann havde i sin Betænkning til det tyske Forbund i 1822 andraget om den gamle slesvigholstenske Forfatnings Omdannelse »i tidsmæssig Form«.

Dette Ønske blev atter og atter gentaget ogsaa af Heiberg. Thi selv om Landet har en gammel, retsligt bestaaende Forfatning, er det dog ikke Heibergs Mening, at denne »Feudalismens Mumie« skal kaldes til Live igen.⁷⁴⁾ Historien i sig selv giver ingen afgørende eller bindende Norm for Nutiden.⁷⁵⁾ Det vilde være at hylde »Stabilitetens Absolutisme«,⁷⁶⁾ men Heiberg vil Fremskridt, Udvikling. Naar Heiberg holder saa stærkt paa den historiske Basis, er det fordi han der finder Elementer, der, hvis de bliver virkeliggjorte, vil tilfredsstille de liberale Krav.

Dahlmann havde villet virkeliggøre »das Allgemeine des urkundlichen Rechts« i Nutidens Forfatning; dette er forstaaet som Frihedens Grundsætninger, saaledes som de kommer til Udtryk i Privilegierne.⁷⁷⁾ Heibergs Stilling til den gamle Forfatning er en tilsvarende, naar han kræver virkeliggjort den gamle Forfatnings »Grundelementer«⁷⁸⁾ og gør den til sit politiske Program. En saadan Retsforfatning skal indeholde fem Punkter: 1. Fælles Stænderforsamling for Slesvig og Holsten. 2. Skattebevillingsret for Stænderne. 3. Stændernes Deltagelse i Lovgivningen. Hertil kommer, som en naturlig Følge af Udviklingen 4. Offentlighed for Stænderne, og i Sammenhæng dermed 5. Pressens Frihed.⁷⁹⁾

Heibergs politiske Program er den liberale Slesvigholstenismes. De rent liberale Punkter om Offentlighed og Pressefrihed kunde hos nogen⁸⁰⁾ træde stærkere frem, medens Heiberg lagde nok saa meget Vægt paa Kravet om Stændernes Forening og i det hele underbyggede sin Liberalisme stærkere med den historiske Ret. Men derved knyttede han Forbindelsen mellem Tredivernes Liberalisme og Dahlmanns og Falcks Tanker omkring 1815.

De Liberale kunde ingenlunde være tilfredse med det, Stænderne gav, men de var enige om, at det i alle Tilfælde var bedre end intet. Heiberg glædede sig over, at Valgene var umiddelbare. Derved blev Folkets Interesse for Valgene mere levende, og Forbindelsen mellem Vælgerne og de valgte mere inderlig.⁸¹⁾ Derimod var det en stor Fejl, at Betingelsen for at blive valgt var Grundbesiddelse, thi »da Valget overalt er betinget af Grundbesiddelse, er Intelligens hos de Deputerede og Repræsentanterne overalt kun en tilfældig Gave, som den enkelte kan besidde, men ogsaa savne.«⁸²⁾

Endnu større Mangel var det dog, at Stænderne ikke rummede den gamle Forfatnings Grundelementer, i første Række den forenede Landdag og Skattebevillingsretten.⁸³⁾ For dem maatte der kæmpes, og til Støtte for dem oprullede Heiberg den historiske Rets Materiale.

5. Stænderne og de historisk begrundede Krav.

Det første Punkt, Kravet om den fælles Stænderforsamling, bundet i Paastanden om den evige Forbindelse mellem Slesvig og Holsten, altsaa i Hertugdømmernes statsretslige Forhold. At gennemgaa Heibergs Opfattelse af Hertugdømmernes statsretslige Forhold er for saa vidt ufrugtbart, som han i det væsentlige stemmer overens med Falcks Fremstilling i »Das Herzogthum Schleswig in seinem gegenwärtigen Verhältniss zu dem Königreich Dänemark und zu dem Herzogthum Holstein« (1816).⁸⁴⁾ Kun fremhæver Heiberg stærkere og begrunder udførligere de Punkter, som berører hans Forfatningskrav, og da de er et Hovedpunkt i Slesvigholstenismen, skal disse Punkter omtales her.

Det er ganske klart, at Heiberg, som alle forfatningsvenlige Slesvigholstenere, først og fremmest maatte betone, at Kongelovens Enevælde ikke gjaldt syd for Kongeaaen. Hvis den gjorde det, var alle Paastande om, at Hertugdømmerne endnu havde en retslig bestaaende Forfatning, omsonst; ejheller havde man Ret til at kræve en tidsmæssig Forfatning. Gjaldt Enevælden, maatte man afvente alt i den Henseende som en Gave, skænket af Kongens Naade.

Enevælden var den store Anstødssten; det bør fremhæves, at i Trediverne skilte den de slesvigholstenske Liberale mere fra Kongeriget end alle nationale Modsætninger. Lornsen kunde ikke finde Ord, der var stærke nok, til at fordømme den med.⁸⁵⁾ I Olshausens Blad fremhæves det, at Kongeloven i Danmark er »Hovedsagen, som skiller Danmark og Hertugdømmerne mere end Kongeaaen, mere end Bælterne og alle Østersøens Vande.«⁸⁶⁾ Stærkest flammede Hadet til Kongeloven hos Hiort Lorenzen. Ved den maatte Danmark bukke under for et despotisk Regimente, »derfor har, saa længe jeg kan erindre, en uudslukkelig Had imod denne Katastrophenes Anstiftere og Djævelen Griffenfeldt besælet mig. Om det ogsaa skulde have kostet mit Liv, saa kunde jeg ikke have ladet det være: at stræbe for, at Folket fik Øjnene op om det Skiændige af den danske, saakaldte Kongelov og at samme ikke har Lovskraft videre som til Kongeaaen.«⁸⁷⁾

For Heiberg gælder det ligeledes at fastslaa, at Slesvig ikke er nogen Provins af Kongeriget, men Slesvig og Holsten er to souveræne, sammenknyttede Hertugdømmer, der ligger udenfor Kongelovens Omraade.

For at bevise dette tog han sit Udgangspunkt i

Aaret 1326, da Grev Gerhard arveligt blev forlenet med Slesvig. Derved blev det fastsat, at Hertugdømmet Slesvig skulde være et fra Danmark adskilt Land, og det blev fastsat, at Slesvig ikke skulde indlemmes i Danmarks Rige eller Krone, eller forenes dermed, saaledes, at een Mand blev Herre i begge Riger. 1386 blev Grev Gerhard forlenet med Slesvig, og Holsten og Slesvig var derefter forbundne indtil Hertug Adolfs Død 1460.⁸⁸⁾

I 1460 skete der nu det, at paa Trods af Bestemmelsen af 1326 blev Christian I af Stænderne valgt til Herre baade i Kongeriget og Hertugdømmerne. Men Hertugdømmernes Selvstændighed blev udtrykkeligt anerkendt ved, at Christian ikke blev valgt til Konge, men til Hertug af Slesvig og Greve af Holsten, og til lige erklærede Kongen, »at Hertugdømmerne skulde forblive sammen evig og udelt.«⁸⁹⁾ Ganske vist kom der i den følgende Tid Delinger af Hertugdømmerne mellem de forskellige Fyrster, men trods disse Delinger blev Slesvig og Holsten sammen, thi de Dele, der tilfaldt de regerende Fyrster, laa mellem hinanden, og saaledes adskilte Delingerne ikke Slesvig fra Holsten.⁹⁰⁾

Det er yderligere et Bevis paa, at Hertugdømmerne indtog en anerkendt Særstilling, at der blev sluttet formelige Unioner mellem Kongeriget og Hertugdømmerne gentagne Gange, saaleds 1533, 1593, 1623, 1634 og 1643.⁹¹⁾

Et centralt Punkt maatte det være, at faa Klarhed over, hvorledes Slesvig kom til at staa, da Enevælden blev indført i Kongeriget. Heiberg er klar over — i Modsætning til danske Forskere — at Souveræniteten betød to forskellige Ting i Danmark og Hertugdømmerne. Slesvig havde i Aarhundreder

staaet i Lensforhold til Danmark. Ingen kunde bestride det. Men i 1658 blev den gottorpske Hertug Frederik III ved Freden i Roskilde fritaget for Lensbaandet. Samtidig blev Lensbaandet for den kongelige Del af Slesvig ophævet, saaledes at baade Kongen og Gottorperen nu havde Landet med fuld »Souverænitet«; der var ikke længere noget Lensbaand, der bandt Slesvig til Danmark. Slesvig blev, siger Heiberg, en ganske selvstændig Stat, der, forenet med Holsten, udviklede sin indre Statsret, Retspleje og Forvaltning paa egen Maade.⁹²⁾

Ydermere blev Hertugens Souverænitet anerkendt udtrykkelig af europæiske Magter ved Altona-Forliget i 1689, og samtidig anerkendtes Unionen imellem Slesvig og Holsten, saavel som Unionen mellem Slesvig-Holsten og Danmark.⁹³⁾

Men det var et endnu vanskeligere Punkt at klare, hvad der skete i 1721. Efter danske Paastande indlemmede Frederik IV. den hertugelige Del af Slesvig i Danmark, og dermed maatte Slesvig ogsaa være bleven lagt under Kongeloven. Heiberg fastholdt derimod — og det i Overensstemmelse med senere Resultater — at Frederik IV. kun indlemmede den gottorpske Del af Slesvig i sin kongelige Del, og derpaa lod han samtlige Indbyggere aflægge den sædvanlige Hyldingsed til sig 4. Septbr., og selve den Omstændighed, at han 17. Septbr. lovede Ridderskab og Prælater at ville indkalde Landdagen, naar det maatte blive nødvendigt, viser, at Kongen ikke lagde Slesvig under Kongeloven.⁹⁴⁾

Forbindelsen mellem Hertugdømmerne blev bekræftet paany i 1732 ved den saakaldte »nexus socialis«, og endelig blev Forbindelsen styrket ved Frederik VI.s Godkendelse af Privilegierne i 1816.⁹⁵⁾

Saaledes har der Tiderne igennem været en anerkendt Forbindelse mellem Slesvig og Holsten, og denne Forbindelse styrkedes yderligere ved de fælles Stænderforsamlinger. Thi de to Hertugdømmers Stænder traadte sammen, naar en Landsherre skulde vælges, nye Skatter udskrives og naar Krig skulde paabegyndes.⁹⁶) Dette Stændernes Fællesskab vilde Heiberg have genoplivet, og han tænkte sig Muligheden af, at det kunde ordnes saaledes, at Stænderne skiftevis traadte sammen i Slesvig og Holsten.⁹⁷). En saadan Ordning vilde baade spare Tid og Penge og vilde være i Overensstemmelse med de Bestræbelser af økonomisk og aandelig Art, der sigtede imod at knytte Hertugdømmerne sammen.⁹⁸)

Ligesom Dahlmann i sin Tid havde lagt stærk Vægt paa Skattebevillingsretten, ⁹⁹) og Lornsen ikke alene krævede Skattebevilling, men ogsaa Ret for Stænderne til Budgetnægtelse,¹⁰⁰) saaledes fandt Heiberg i Skattebevillingsretten en Grundsten for Forfatningen. Hertugdømmernes Grundlov af 1460 havde tilsagt, at ingen Skat, Accise eller Told maatte paalægges uden Stændernes Bevilling; ganske vist var der i Tidens Løb blevet opkrævet ekstraordinære Skatter, men det var dog saadan, at Regeringen, efter Heibergs Mening, indirekte anerkendte Stændernes Skattebevillingsret i 1817, da den erklærede, at Ridderskabet ikke kunde træffe Afgørelse i Skattesagen. Den angik Undersaatterne som Helhed, og Ridderskabet kunde derfor ikke foregribe de stænderske Forhandlinger.¹⁰¹)

Heiberg gav sig ikke af med i Enkeltheder at udforme et Forslag til den Forfatning, der skulde tilstaas Hertugdømmerne; som det allerede er nævnt, vilde han ikke vide af den norske Forfatning som

Mønster for Hertugdømmerne, nærmest tænkte han sig en Videreudvikling af Stænderforfatningen, saaledes at Stænderne fik tilstaaet den gamle Forfatnings »Grundelementer«, og derfor tilbageviste han ogsaa Hegewischs Yndlingstanke om et Tokammersystem efter engelsk Mønster, som Lornsen allerede havde gjort det i 1832,¹⁰²⁾ fordi han fandt, at det ikke stemte med Hertugdømmernes historiske Udvikling.¹⁰³⁾

Men til disse historisk begrundede Krav føjede Heiberg de rent liberale Krav, som var hans Partis Fællesejendom, Kravene om Offentlighed og Pressens Frihed.

6. Stændernes Offentlighed og Petitionerne.

Offentlighed var for de liberale den direkte Mod-sætning til Enevældens Hemmelighedskræmmeri, dens »Vi alene vide« Princip. »Den offentlige Mening« krævede Hensyntagen, og det i ganske særlig Grad, naar det gjaldt Stænderne, som Folket selv havde valgt. Kravet om Stændernes Offentlighed var derfor et væsentligt Punkt for alle liberale.

De liberale var dybt skuffede over, at Stænderne netop ikke blev offentlige, kun gennem de afdæmpede Referater i »Stændertidende« fik Folket Oplysning om, hvad der blev forhandlet, og i den første Tid var ikke engang Talernes Navne angivne. De Liberale tænkte paa, om de ikke kunde gennemtvinge Stændernes Offentlighed, thi i Forordningen om Stænderne var det ikke direkte forbudt, at Offentligheden blev tilstaaet, og Olshausen foreslog derfor, at naar Slesvigs Stænder aabnedes, skulde ogsaa ikke-Medlemmer gaa ind og et Stændermedlem skulde saa hævde, at det ikke var forbudt; i alle Tilfælde skulde

Kravet om Offentlighed være det første, der stilledes.¹⁰⁴) I Overensstemmelse med dette krævede Hiort Lorenzen i 1836 fuld Offentlighed, ikke for de dannede alene, men for alle voksne Mænd, for rige og fattige uden Forskel.¹⁰⁵) H. Hansens Blad i Eckernförde hævdede, at Stænderne uden Offentlighed aldrig kunde udrette det, de skulde; uden den kunde de aldrig opnaa den Anseelse hos Folket, som de maatte have,¹⁰⁶) og naar nogle ønskede, at Offentligheden kun skulde bestaa i fuldstændige Referater i Stændertidende, saa var heller ikke det nok. »Havde de blot een Gang overværet en ordentlig Stænderforsamling, var de blot een Gang rejst til Hannover, saa vilde de uden Tvivl være kommen tilbage befriet for mange forkerte Forestillinger.«¹⁰⁷)

Som sædvanlig begrunder Heiberg ogsaa dette Punkt med større Udførlighed end andre Liberale.

Heiberg gør først opmærksom paa, at Grundsætningen for Stænderne er den at fremme Almenvellet og vække Undersaatternes Interesse derfor.¹⁰⁸) Derfor er det enkelte Stændermedlem ikke blot en Mand, der møder med et Mandat fra sin Kommune og blot skal repræsentere sit Valgdistrikts Interesser. Han er Landets Repræsentant, valgt af Folket til at varetage de almene Rettigheder og Interesser og derfor er det i Overensstemmelse med Stændernes sande Aand at kræve Offentlighed. Der tilkommer Folket Ret til at øve Kontrol med Stændermedlemmernes Handlinger, og Valgene er tidsbegrænsede, for at Folket kan se, om de valgte er tro Udtryk for Folkeviljen.¹⁰⁹) Som politisk Institution maa Stænderne staa under politisk Ansvarlighed, og denne er Offentligheden. Landet og Folket bliver altid Hovedsagen.¹¹⁰)

Ogsaa Heiberg henviser til, at det ikke efter

Stænderforordningen er forbudt at give Offentligheden Adgang til Stænderne, og naar det i 1460 var en Selvfølge, at Folket havde fri Adgang til Landdagene og der ikke senere er nedlagt Forbud derimod, men det tværtimod ligger i Sagens Natur, saa maa det være tilladt.¹¹¹⁾

Men trods de Liberales Anstrengelser var og blev Stændersalen dog lukket for Offentligheden. De slesvigske Stænder begyndte deres Møder, «men tom var Tribunen; den lignede en stille Ørken, lig det Skovøde (solitudo), der hos de ældste Forfædre skilte Folkeslagene fra hinanden. Thi Forsamlingen stod løsreven fra Folket, isoleret, magtesløs, uden moralsk Kraft.»¹¹²⁾ Alle det aandelige Virkes hellige Værksteder forblev lukkede,¹¹³⁾ og Stænderne stod løsrevne fra den offentlige Menings stedse grønnende Jordbund.¹¹⁴⁾

Der blev for de Liberale ingen anden Vej aaben end at give Folkets Vilje tilkende gennem Petitioner til Stænderne. Derigennem kunde Vælgerne vedblivende staa i Forbindelse med de Deputerede, derigennem kunde de tilkendegive deres Anskuelse, derigennem kunde ogsaa »Intelligensen«, som blev saa slet affunden i Valgloven, indvirke umiddelbart paa Stænderforsamlingen. Alle skulde petitionere.¹¹⁵⁾

For at faa Petitioner igang blev der allerede ved den første Stænderforsamling i Holsten afholdt Møder for at overveje Petitionerens Form, og i Slesvig var Prinsen af Nør den første, der som valgt for Eckernførde opfordrede Vælgerne til at komme sammen, for at han kunde erfare deres Ønsker.¹¹⁶⁾ Der besluttedes det at indsende Petitioner, blandt andet om Stændernes Offentlighed, om Stændernes Forening, om Opretholdelse og Sikring af Pressefriheden

i Slesvig, om Adskillelse af Justits og Forvaltning, o. s. v., og det blev overdraget de liberale Mænd Advokat Lübbes og H. Hansen at udfærdige Petitionerne.¹¹⁷⁾ Senere holdtes der tilsvarende Møder i Slesvig og Kappel, men saa skred den aarvaagne Regering ind imod et Møde, der var sammenkaldt paa Godset Maasleben og et i Haddeby Kro. Men om Grundene dertil skal siden fortælles.

De liberale gik i Spidsen ved Udfærdigelsen af de Petitioner, der betød noget. Ganske vist kunde, som Eckernförder Wochenblatt skrev, Aristokrater, indbilske Lærde og Hemmelighedskræmmere opstille den Grund imod Petitioneringen, at Borger og Bonde er for enfoldig til det, at det altsaa egentlig ikke er dem, men blot enkelte Folk af Intelligens, der gør det, medens de andre blot er Medunderskrivere. Men »selv om ogsaa vore almindelige Borgere og Bønder ikke kan skrive Petitioner, saa ved de dog, hvorfor der maa petitioneres, og uklare Begreber, dunkle Følelser, der dog ikke maa foragtes, bliver tydelige, naar der først bliver raadslaaet derom. Saa ved de (selv om det ikke kan angives med mange Ord), hvorfor de beder, og hvad de medunderskriver.¹¹⁸⁾

Ligesom de danske i Nordslesvig med Christian Paulsens og Flors Hjælp forberedte Petitioner, der skulde skaffe dansk Sprog sin retmæssige Stilling, saaledes skimter man gennem det beskedne Brevmateriale fra de slesvigholstenske Liberale en lignende Virksomhed for at faa deres Ønsker frem i Stænderne. Olshausen i Kiel sender Petitionsforslag til Kopperholdt i Aabenraa¹¹⁹⁾; Heiberg arbejder paa en Skattebevillingspetition, som maa bygge paa den gamle Ret, for hvis Regeringen afslaar Petitionen,

vil det ikke skade; den gamle Ret bestaar ligefuldt, og, »saalænge vi ingen ny har, maa man i formel Henseende ikke laste den gamle«. ¹²⁰⁾ Senere sender Heiberg baade en Skattebevillings- og en Pressefrihedspetition til Aabenraa. ¹²¹⁾

Men, som før nævnt, Regeringen saa ikke med venlige Øjne paa denne Petitionsvirksomhed. I Enkeltheder kan der ikke paa dette Sted gøres Rede for Regeringens Stilling til Sagen, men det er nødvendigt at ridse Gangen i den op. Stødet til Fremfærdens mod Petitionerne synes at være udgaaet fra det slesvigholstenske Kancelli i København. Det tilskrev allerede 22. Sept. 1835 den slesvigholstenske Regering paa Gottorp, at det har erfaret, at der den 2. Sept. paa Wilhelminehöhe ved Kiel har funden en Forsamling Sted, som Kancelliet mener har haft politiske Formaal, og som Opmærksomheden derfor i høj Grad maa rettes mod. Kancelliet vil have Besked om, hvor vidt Embedsmændene har gjort deres Pligt, thi de maa betænke, at Orden og Lovlighed let kan krænkes ved saadanne Sammenkomster, hvor alle har lige Adgang. De stænderske Institutioner tilsteder ikke saadanne offentlige Forsamlinger. Kancelliet anerkendte ganske vist, at der imellem Indbyggerne i et Valgdistrikt og dets deputerede er grundet et »politisk Forhold« — ganske som de Liberale hævdede — men der er Grænser for dette Forholds Rækkevidde, og det staar ikke i Samklang med Stænderforordningen at bringe den Deputerede i Forbindelse med alle de i hans Valgdistrikt, som han ikke kender. ¹²²⁾

Gottorpregeringen tog mere fornuftigt paa Sagen. Den gjorde Kancelliet opmærksom paa, at efter Forordningen af 15. Maj 1834, § 59 ser det ud til, at

Beboerne har Ret til at komme sammen med deres Deputerede og overlægge Bønner og Besværinger til Stænderne, men den paagældende Forsamling har været en offentlig, og det er ikke sanktioneret ved de stænderske Institutioner, og saadanne Forsamlinger kan i Fremtiden bevirke Opposition. Regeringen finder dog ikke Anledning til at skride ind. »Der ruhige loyale Sinn der Bevölkerung der Herzogthümer verdient nach unserer gewissenhaften Überzeugung das allerhöchste Vertrauen und die Beweise davon werden den Zweck am sichersten erreichen.«¹²³⁾

Men saa let lod Kancelliet sig ikke dysse til Ro. Det fandt, at man absolut maatte have Opmærksomheden rettet paa denne Genstand, og det skulde forbydes at udsende Opfordringer til offentlige,¹²⁴⁾ blandede Forsamlinger uden Regeringens Tilladelse, og ved »bandede Forsamlinger« forstod Kancelliet saadanne, hvor der ikke fandt Indskrænkninger til en bestemt Kreds Sted.

Resultatet af Forhandlingerne blev et Cirkulære til Politimestrene i Slesvig og Holsten af 4. Dec. 1835 om, at de skulde hindre Trykningen af saadanne Opfordringer til Forsamlinger, hvor enhver havde Adgang.¹²⁵⁾

Dette er Baggrunden for Regeringens Stilling til Petitionsmøderne. Medens det Møde, som Prinsen af Nør sammenkaldte, ikke gav Anledning til Indskriden, krævede Gottorpregeringen, at Mødet paa Maasleben Gods skulde stilles under Opsigt, og Deltagelsen deri indskrænkes til Vælgere og Indbyggere i femtende Valgdistrikt.¹²⁶⁾ Mødet i Haddeby blev forbudt fordi Opfordringen til Mødedeltagelse var ano-

nym og Mødestedet et Værtshus; tilmed fik andre Distrikters Vælgere Opfordring til at møde.¹²⁷⁾

Denne Smaalighed kunde kun tjene til at irritere de Liberale. Heiberg har nok givet Udtryk for Stemningen, naar han hævdede, at Folket maatte faa det Indtryk, at ogsaa Stænderne skulde lægges i Bureaukратиets Lænker. Embedsmændene havde ikke forstaaet, at Tillid vækker Tillid, og »man har glemt, at alle Hemninger af den aandelige Udvikling kun bidrager til at modne alt hurtigere og maaske i Utiden«. ¹²⁸⁾ — Deri fik Heiberg utvivlsomt Ret.

Men et endnu haardere Slag mod Petitionerne blev det Reskript, som udstedtes 13. Dec. 1838, hvorefter alle Forsamlinger, der havde Petitioner til Formaal, rent ud skulde forbydes, og al Cirkulæren af Petitioner og Indsamling af Underskrifter, standses. ¹²⁹⁾

I de danske Kredse synes Forbudet ikke at have vakt Opsigt, men desto større i de liberale. Kopperholdt havde allerede tidligere, da hans Blad blev beslaglagt, fordi han optog en Meddelelse om et Petitionsmøde, betegnet Myndighedernes Fremfærd som et »heillose Tyranni«, ¹³⁰⁾ og den nye Bestemmelse fik Heiberg til at gaa haardt frem. I en Artikel ¹³¹⁾ paaviste han, at de Petitioner, der hidtil var indsendt, havde været fuldt ud paa sin Plads og havde ikke vakt Anstød, hverken de om Stændernes Forening eller om Stændernes Offentlighed, saalidt som de om Skattebevillingsret og Finanserne. Men den nye Bestemmelse har dels Form af et Cirkulære, dels af en Lov, og ud fra denne Opfattelse angriber han den, idet Kongen ved Stænderforordningen havde lovet, at alle Love, som angik Forandringer i Person- eller Ejendomsretten skulde forelægges Stænderne. Denne

Bestemmelse har Kancelliet overtraadt. Petitionsretten har bestaaet ubegrænset, ja, den er ydermere lovfæstet (saaledes som Gottorpregeringen jo ogsaa havde gjort opmærksom paa), derfor har Kancelliet overtraadt sin Kompetence og har annulleret Kongens Love; men da Bestemmelsen ikke er underskrevet af Kongen, har den ikke retslig Gyldighed. Heiberg raader til at ophæve Bestemmelsen, thi ellers vil der opstaa den største Forvirring i Statslivet, Fællesfølelsen i Folket vil atter dø, og Kongens ædle Hensigter ikke gaa i Opfyldelse.

Saaledes var der paa Spørgsmaalet om Petitionerne dreven en Kile ind imellem de slesvigholstenske liberale og Regeringen; en Følelse af Bitterhed var vokset frem.

7. Pressen og dens Frihed.

Petitionerne var kun et beskedent Middel til at underrette Regeringen og Stænderne om den offentlige Mening. Men ved Siden deraf voksede i Trediveerne Pressen frem til at blive en Faktor, hvis Magt stedse øgedes.

Den havde ikke været det før. De »Intelligensblade«, der kom i Hertugdømmerne var saare beskedne baade i Indhold og af Udbredelse, og de var ganske uden politisk Farve. Først med 1830 fik Hertugdømmerne i Olshausens »Kieler Correspondenzblatt« et liberalt Organ, som efterfulgtes af tilsvarende liberale Smaablade i Hertugdømmet Slesvig, saaledes at den lille liberale Skare virkelig havde en Presse til sin Raadighed. Det var i Haderslev Lyna, hvor Hiort Lorenzen lejlighedsvis fik noget Politik smuglet ind; i stærkere Grad var det i Aabenraa Kopperholdts

Apenrader Wochenblatt og i Eckernförde H. Hansens Eckernförder Wochenblatt, og som et Slags Midtpunkt for dem Heibergs Schleswig-Holsteinische Blätter i Slesvig.

Denne Begyndelse til en politisk Partipresse i Slesvig var ganske uanselig, saa uanselig, at den ikke hidtil har været skænket Opmærksomhed; og dog var der igennem den givet de liberale en Mulighed for at faa Folket i Tale. Det var i Virkeligheden noget nyt i Hertugdømmerne, men de liberale forstod dets Værdi. Derfor fik Pressen og Pressens Frihed en Betydning for dem, som ganske svarer til den Betydning de liberale i Kongeriget tillagde den, og den Kamp, de førte med Myndighederne om Pressefriheden, bidrog ogsaa sit til at sætte Skel mellem de liberale og Regeringsmyndighederne, medens det paa den anden Side bandt de liberale i Monarkiets forskellige Dele sammen.

Da Holsten hørte under det tyske Forbund, var Pressen dér undergivet Censur. Den bestod i, at Bladet før Trykningen skulde forelægges Censor i Manuskript. Censor strøg de anstødelige Steder, og saa kunde Bladet trykkes. Dér var ingen Tvivl om Pressens Stilling.

Men i Slesvig var der, som i det øvrige Monarki, Pressefrihed. For Avisernes Vedkommende gjaldt der efter Forordningen af 4. Marts 1820 den Bestemmelse, at Udgiverne skulde være forsynet med et Privilegium, og deri var der som Regel udtalt, at Udgiveren ikke maatte »optage politiske Efterretninger og Artikler i det af ham udgivne Ugeblad.«¹³²⁾ Dermed var der i Virkeligheden aabnet Mulighed for Myndighederne til at slaa ned paa Udgiverne, da den politiske Interesse blev saa stærk, at den van-

skeligt kunde holdes udenfor Bladenes Spalter. Thi hvormeget kom ind under Begrebet »politiske Efterretninger«? Regeringen var i Virkeligheden ikke selv klar over det. Ydermere bestod der efter 22. Februar 1820 den Bestemmelse, at før et Ugeblad blev uddelt, skulde det forelægges Politimesteren, og han skulde give Tilladelse til dets Udsendelse eller belægge det med Beslag.

Endnu i Tredivernes Begyndelse fortolkede Mynighederne Begrebet »Politiske Efterretninger« ret vidt, men det blev anderledes, da de liberale Blade fik en virkelig oppositionel Karakter.

Privatlærer Jens Knutzen havde i 1829 faaet Privilegium paa at fortsætte Udgivelsen af Eckernförder Wochenblatt,¹³³⁾ men han var en gammel Mand og den virkelige Redaktør blev Privatlærer, Kandidat Hansen, som vi flere Gange har mødt som Heibergs Partifælle.

I Aabenraa havde Kopperholdt faaet sit Privilegium nærmest som Almisse. Han var oprindelig Købmand, men i de daarlige Tider var Forretningen bleven ødelagt, saa han var helt uden Midler og havde Kone og fire uforsørgede Børn. Saa vilde han gerne udgive et Ugeblad, som var rettet mod det almennyttige og interessante, og i 1825 fik han Privilegiet.¹³⁴⁾ Men hvis man kan tro Regeringspræsident Spies, har han allerede i 1831 begyndt at volde Mynighederne Besvær; da gav han et eclatant Eksempel paa tøjlesløs Misbrug af Pressen, idet han opfordrede til »die Reformen in der Staatsverwaltung »von unten« zu bewirken, die »oben« nicht gebilligt werden möchten.«¹³⁵⁾ Man hindrede at Tilfældet blev bekendt, men ellers fortsatte han i samme Spor og skulde have været advaret flere Gange, end det skete, »wenn

nicht humane Rücksicht auf eine bis zur Lebensgefährlichkeit krankhafte Reitzbarkeit des die Aufsicht führenden Beamten eine für diesen mildere Weise hätte vorziehen lassen.«¹³⁶⁾

Der var bleven truffen den private Aftale mellem Redaktørerne og de stedlige Politimestre, at Bladene først blev trykt, naar de var forelagt Politimestrene til Godkendelse i Manuskript.¹³⁷⁾ Man havde med andre Ord foretrukken en Censur reelt svarende til den i Holsten fremfor Pressefriheden, thi derved slap Redaktørerne for det økonomiske Tab, som en Beslaglæggelse faktisk betød. Men i 1835 ophævede begge de nævnte Blade denne private Overenskomst med Politimestrene. I Juli 1835 erklærede Redaktionen af Eckernförder Wochenblatt, at den ikke mere vilde underkaste sig Censur,¹³⁸⁾ og i December samme Aar meddelte Borgmester Schow i Aabenraa til den slesvigske Regering paa Gottorp, at Kopperholdt i Aabenraa i den senere Tid ikke har forelagt ham Manuskriptet, men det trykte Eksemplar til Gennemsyn.¹³⁹⁾

Hvad Aarsagen til denne Forandring har været, kan ikke ses, men umuligt er det ikke, at liberale Ønsker om at hævde Pressefriheden i Ordets sande Betydning har gjort sig gældende. I alle Tilfælde blev det Indledningen til langvarige Stridigheder om Pressens Stilling, der var bleven yderligere uklar efter Oprettelsen af den slesvigholstenske Regering paa Gottorp i 1834.

Ved Forordningen af 15. Maj 1834 var Retsvæsen og Forvaltning bleven adskilt i de allerfleste Tilfælde, men Pressen hørte til Undtagelserne. Forordningen af 22. Februar 1820 havde paalagt Embedsmændene, at saasnært et Blad var beslaglagt, skulde

det meddeles Overretten, der saa skulde foretage det videre fornødne og bekræfte eller ophæve Beslaget. Men Gottorpperregeringen fik i 1834 overdraget Tilsynet med Pressen, og fra Regeringen skulde der gives det slesvigholstenske Kancelli Meddelelse om Beslaget, men der var intet sagt, om det var Gottorppergeringen, eller Kancelliet eller Retten, der havde den endelige Afgørelse af Pressesagerne. Her var det, de liberale Blade satte ind og Gang paa Gang søgte at fremtvinge Klarhed, og som disse Blades Sagfører kom Heiberg til at føre Kampen.

Pressen havde Heibergs Interesse. Han havde, som vi har set, kritiseret, at Valgmaaden til Stænderne ikke tog særligt Hensyn til Intelligensen. Denne Mangel kunde til en vis Grad afhjælpes gennem Petitionerne, men det virkelige Middel til, at Intelligensen kunde komme til Orde, var Pressen. Det er netop Pressens Væsen at være Formidler, Organ eller Repræsentant for Intelligensen; gennem Pressen tager Intelligensen Del i den selvstændige og alsidige Udvikling af alle aandelige og materielle Interesser i det borgerlige Samfund.¹⁴⁰⁾ Pressen er den offentlige Menings Organ.

Men Pressen maa være fri, thi Censuren tilhører en Tid, hvor Mennesket og dets Tanke endnu ikke var frigjort. Kun den for Censur befriede Omtale af alle Intelligensens Interesser giver Regeringen Mulighed for at blive bekendt med Kulturtilstandens Krav og Fornødenheder i alle dens Forgreninger.¹⁴¹⁾ Det Land, som har faaet en fri Presse, skrider frem paa Kulturens Bane. Kun ved den kan Folket blive sig sin Frihed bevidst.¹⁴²⁾

Heiberg havde, som Udgiver af »Schleswig-Holsteinische Blätter« en ganske særlig Tilknytning til

Pressesagen. I 1834 havde Diacon Peters i Flensborg nedlagt Redaktionen af Schleswig-Holstein-Lauenburgische Provinzialberichte, og Heiberg førte den videre under Titlen Schleswig-Holsteinische Blätter.¹⁴³⁾ Og han gjorde det helt i Rationalismens statsborgerlige Aand. Som Motto valgte han »Salus publica suprema lex esto« og ud fra denne Tankegang, det offentlige Vel som den øverste Lov, satte han sig som Opgave, at »hidføre en nærmere Forstaaelse, en frindsindet Omtale og en organisk Udvikling af vore politiske og borgerlige Institutioner.«¹⁴⁴⁾

I Overensstemmelse dermed skrev han i sine Blätter om Forfatningsspørgsmaal og sociale Problemer. I Begyndelsen var det især Spørgsmaal om Fattigvæsen, Enkeforsørgelse, Lavsvæsen, Skole og Kirke, der var overvejende, men efterhaanden trængte Behandlingen af statsretslige og nationale Sager i Forgrunden. Schleswig-Holsteinische Blätter kom for Tredivernes Liberale til at betyde noget tilsvarende til »Kieler Blätter« for Slægtledet fra 1815. Apenrader og Eckernförder Wochenblatt fandt i Tidsskriftet en Medkæmper,¹⁴⁵⁾ og Olshausen betegnede det som et værdigt Organ for Slesvigerne, som tilmed saa godt som helt forskaanes for Censuren.¹⁴⁶⁾

Olshausens Bemærkning om, at Heiberg forskaanede for Censurens Snørliv, er rigtig. Om Politiets Langmodighed skyldes Heibergs venskabelige Forhold til Politimester v. Eggers, skal være usagt, men paafaldende er det, at først i 1839 begyndte Beslaglæggelserne at ramme Schleswig-Holsteinische Blätter, karakteristisk nok i Anledning af en Artikel af H. Hansen.¹⁴⁷⁾ Da var Heiberg allerede Myndighederne velkendt som en bidsk og paagaende Sagfører. Kopperholdt havde »ubetinget hengivet sig til hans

Førerskab«,¹⁴⁸) men de Resultater, Heiberg opnaaede af sine Stormløb mod Regeringen, var i Øjeblikket kun ringe. Han fik Gottorpregeringen til at tage klart Standpunkt i Spørgsmaalet om Pressesagers retslige Afgørelse, idet Kancelliet paa Gottorpregeringens Forespørgsel svarede (1836, 23/1), at Regeringen havde Myndighed til at ophæve eller bekræfte Beslag, og Kravet om retslig Afgørelse kunde ikke tilstedes.¹⁴⁹)

Dette Standpunkt fastholdt man, og Resultatet af de liberales Kamp blev, at Eckernförder Wochenblatt igen gav sig under Censur, Apenrader Wochenblatt maatte gaa ind, da Kopperholdt mistede sit Privilegium, og endelig maatte Heiberg ogsaa standse Schleswig-Holsteinische Blätter. — Men tilbage blev de Liberales Bitterhed mod Enevældens Despoti.

8. Sønderjyllands Nationalitet.

Tilsyneladende var det Grundlag, som Heiberg byggede Slesvigholstenismen paa, saare solidt. Der var en Række historiske Kendsgerninger, der kunde tale for Hertugdømmernes Samhørighed; Grundenes Rigtighed kunde ganske vist bestrides fra dansk Side, men sikkert var det, at Sønderjylland i Aarhundreder havde indtaget en Særstilling indenfor Monarkiet, og at det havde staaet i et saadant Forhold til Holsten, at der var skabt en Samfølelse mellem de to Hertugdømmer, som ikke mindst byggede paa økonomiske Forhold.

Men Sproget og den nationale Kultur griber dybt i Folkets Liv. Talte ogsaa det for Heibergs Slesvig-Holsten?

Efter Heibergs Mening gav det i hvert Fald ikke

det udelte Slesvig-Holsten Grundskuddet. Han var klar over de nationale Forskelligheder, men der skal nu gøres Rede for, hvordan han søgte at komme uden om dem og søgte trods dem at fremme Slesvig-Holstens Enhed, og til Slut skal vi se, hvorledes han søger at værne den nationale Enhed mod den vaagende Danskhed i Slesvig, mod »Nyholstenismen« og mod »Danismen«.

Endnu i Trediverne naaede det danske Sprogs Omraade et godt Stykke ned i Mellemslesvig. Der taltes Dansk i Sognene Medelby, Ladelund, Aven-toft, Udbjerg, Sdr. Løgum, Humptrup, Brarup, Karlum, Valsbøl, Hanved, Nr. Haksted. St. Vi og Vanderrup. I Sognene syd og øst derfor taltes delvis Dansk; ja helt nede i Olderup, Svesing, Treja og St. Michaëlis Sogne fandtes Rester af Dansk.¹⁵⁰⁾

Men man maa ikke glemme, at dette kun gælder Landsognene. Indenfor det dansktalende Omraade blev der af Byernes Embedsmænd anvendt Tysk i stor Udstrækning. Retssproget var gennemgaaende Tysk, og Aviserne var tyske. Tysk var »Intelligensens« Sprog.

Det er forstaaeligt, at Mecklenborgeren Dahlmann ikke kendte til det danske Sprogs Udbredelse i Sønderjylland. Han betragtede ganske simpelt Landet som oprindeligt tysk, beboet af Sachser og Angler i den ældste Tid; senere var Danskerne trængt ind, og han indrømmede, at der nu i Slesvigs nordlige Del taltes et »fordærvet Dansk«.¹⁵¹⁾

Men Falck, der var født i Emmerlev, havde en langt dybere Forstaaelse af, hvor vanskelige Forholdene i Virkeligheden var. I en Afhandling i »Kieler Blätter« II havde han allerede i 1816 behandlet Sagen. Han fastslog, at dansk Sprog i sin Tid var gaaet

til Slien mod Syd og til den frisiske Grænse mod Vest. Lidt efter lidt var Plattysk og derefter Højtysk trængt ind i Byerne, især som Rets- og Kancellisprog og derfra bredte det sig til Folket. Nordfor Flensborg og Tønder, holdt det danske Sprog sig i den følgende Tid, men i Angel blev Tysk Kirke- og Skolesprog. »Desuagtet er dog i disse Egne det danske ikke ganske uddød, tværtimod mange Steder temmeligt gangbart, især blandt de Voksne, selv om enhver kan tale Tysk.«¹⁵²) I Landets »nordlige Amter« var det nødvendigt at beholde Dansk i Kirke og Skole. I alle verdslige Anliggender er ogsaa her det tyske Sprog gængs, og selv om Folket i Almindelighed ikke forstaar dette Sprog, bliver dog alle Sager for Retten og Øvrigheden behandlet paa Tysk.

Paa den anden Side skal Dansk ikke være Hovedsprog, allermindst nu, da Hertugdømmerne i Forbindelse med Lauenborg udgør Halvdelen af Monarkiet. Den aandelige Kultur i Slesvig er tysk, og den dansktalende Del af Befolkningen har faaet alt, hvad der tilkommer den, naar i disse Distrikter Dansk bliver anerkendt og offentligt anvendt. Men det vilde være godt, om Slesvigholstenerne vilde lægge sig efter saa meget Kendskab til Dansk, at de fik Mulighed for at lære dansk Kultur at kende.

Falcks Betragtninger munder ud i dette, at for Slesvigere er det tyske Sprog ligesaa vel Landssprog som det danske; om en Fortrængning af det ene til Fordel for det andet kan der altsaa ikke være Tale.

Overfor Falcks noget vage Standpunkt er det velgørende at vende sig til Christian Paulsens »Über Volksthümlichkeit und Staatsrecht des Herzogthums Schleswig« (1832), og for saa vidt ogsaa til Heibergs Opfattelse af Slesvigs nationale Forhold. Som Chri-

stian Paulsen var den første Slesviger, der hævdede og begrundede det danske Sprogs Ret, saaledes var Heiberg een af de første Slesvigere, der hævdede og begrundede det tyske Sprogs Ret i Slesvig.

Det er vist ingen Tilfældighed, at Heiberg allerede i 1835 kunde fremsætte sin udformede Opfattelse af det danske Folkeelements Stilling i Slesvig. Det fremgaar af C. Paulsens Dagbøger, at der fra Ungdomstiden har bestaaet et varmt Venskab mellem Paulsen og Heiberg, og dette Venskab opretholdtes i Trediverne, men den ene var dansk; den anden tysk. Den ene besjæledes i sin tidligste Ungdom, fjernt fra sit Hjemland, langt nede i Tyskland, af en levende Kærlighed til det danske Sprog og det danske Fædreland — den anden, der i sine Drengenaar havde glødet for Danmark og havde følt Nederlagets Smerte, blev i Tyskland greben af en fyrig Kærlighed til tysk Kultur og tysk Aandsdannelse. Den ene var født i Flensborg, den anden i Slesvig; for begge var tysk Sprog det bekvemmeste, men deres Natur var forskellig, og saa maatte de skilles paa Spørgsmaalet tysk-dansk.

Det er sandsynligt, at de, især efter at Paulsen i 1832 havde udsendt »Über Volksthümlichkeit und Staatsrecht«, indgaaende har drøftet Sprogforholdene. I 1833 skriver Paulsen i sin Dagbog, at den 11. Jan. »kom Ven Heiberg (der ikke kunde tilbageslaae Angrebet paa hans uforsvarlige Uvidenhed i det Danske) og blev Omslagsdagene her«. ¹⁵³) Og et endnu sikrere Vidnesbyrd om deres Drøftelser har man fra 1836, da Paulsen var i Slesvig for at faa de Deputerede til at indsende en Petition om dansk Retssprog. Da skrev Paulsen »Med min Ven Heiberg streed jeg dygtigt, een Aften var jeg med Kjøbmand Lorenzen

fra Haderslev hos ham, der understøttede mig; tilsidst kunde han ei sige Noget mod at taale det danske Sprog som offentligt Sprog i Slesvig; morsomt nok ynder og hans Svigerfader Grev Baudissin, det danske Sprog.«¹⁵⁴)

Det er ikke nogen dristig Tanke at tro, at Paulsen er den, der har gjort Heiberg opmærksom paa Sprogspørgsmaalets Problemer, saa han allerede i 1835 kunde fremsætte sin Opfattelse af det danske Element i Schleswig-Holsteinische Blätter.

Christian Paulsen vilde, at det danske Sprog igen skulde være offentligt Sprog i Slesvigs dansktalende Del, fordi han i Sproget saa det naturlige Bindeled mellem Fortid og Nutid, og han fandt i det fra Fædrene nedarvede Sprog et Udtryk for Folkeejendommeligheden, ja det var hans Opfattelse, at det Folk, som opgiver sit Sprog for et andet, sønderriver sin inderste Livsnerve. Fortidens Sagn og Sange forstummer; selv om de oversættes i det nye Sprog, toner de dog ikke mere som et saa levende og sandt Udtryk for Fædrelandets Liv, som før. De Benævnelser, som Forfædrene har givet Egne, Steder, Enge og Vandløb forstaar det ikke mere, det kan intet forestille sig derved. Saaledes er det gaaet Folket i det sydlige Slesvig. »Begrebsfattigere end de gamle vandrer de om i deres Hjemstavn paa trods af deres saa meget bedre Forstandsdannelse, der bliver meddelt dem i Barndommen i Skolen, men kun i det nye Sprog. Men Skolen er fattig mod Livets Fylde.«¹⁵⁵)

Heiberg mente, ligesom Dahlmann, at Slesvig var oprindelig tysk Land.¹⁵⁶) I Urtiden boede tyske Folkeslag i Slesvig og langt op i Jylland; det var Anglerne og ovre langs Vestkysten Friserne.¹⁵⁷) Landets ældste Sprog var det angelsaksiske, der er beslægtet med

det frisiske og det gammelsaksiske og hørte til den nedertyske Sprogstamme.¹⁵⁸) Men saa udvandrede Sakserne, Anglerne og Friserne, og det havde til Følge, at Jyderne normanniske Stammer drog ned i Anglernes Land.¹⁵⁹) Heiberg er dog ikke helt klar over disse Jyders Nationalitet. Først sætter han Jyderne og Danskerne paa lige Linje overfor Friserne og Tyskerne,¹⁶⁰) og paastaar, at Jyderne og Danskerne erobrede Slesvig,¹⁶¹) men senere gør han nærmest Jyderne til Tyske, Slægtninge af Angler og Sachser, og han lader Jyderne følge med disse Folk til England, medens Danskerne erobrede Slesvig.¹⁶²)

Men der bliver i alle Tilfælde Tale om en dansk Invasion i Slesvig, og det er Resterne af den, der nu taler den danske Folkedialekt i Slesvig. Dermed uddyddedes dog ikke Slesvigs tyske Karakter. Det tyske Sprog og den tyske Kultur genfødtes gennem Forbindelsen med Egnene syd paa. Knud Lavard, der var opdraget ved det sachsiske Hof, bragte den finere Dannelse og tysk Skik ind i Landet. Tyske Haandværkere vandrede ind, og da Forbindelsen med Holsten kom i Stand, blev tysk Sprog det anvendte i Retten, i Kirker, Klostre og Skoler.¹⁶³)

Fra dansk Side blev det paastaet, at den danske Befolkning blev berøvet sit Sprog,¹⁶⁴) men Heiberg forklarede det tyske Sprogs Fremgang derved, at Slesvigs Fyrster nødvendigvis maatte følge med i den aandelige Udvikling og bevidst, men uden Tvang fremme, hvad der kunde bidrage til begge Landes større Fællesskab. Heibergs Ord er karakteristisk for ham. »Var det Vilkaar eller hint historiske Forhold, der er den nødvendige Følge af givne Kendsgerninger, og som viser sig ligesaa meget som et Produkt af Friheden som af Nødvendigheden, der

gjorde, at Slesvig-Holsten fik flere Fyrstesæder, for at tysk Kultur, Sæd og Sprog kunde faa en mangedoblet Arne, hvorfra hin Kulturs Straaler efterhaanden kunde brede sig over Omegnen?« Og Heiberg spørger videre »Var det Tvang eller en Følge af den statslige Enhed, at Retten blev talt paa Tysk, eller var det den højere Bevidsthed om Statslivet, at intet Land kan udvikle sig til et Hele uden det højere Kultursprogs Herredømme?«¹⁶⁵⁾

Saaledes er det tyske Sprog i Slesvig bleven Dannelesens Sprog, medens de øvrige Sprogdialekter har holdt sig i snævrere Kredse af de udannede Folkeklasser.¹⁶⁶⁾ Intelligensen giver sig i Slesvig til Kende i det tyske Sprog.¹⁶⁷⁾

Naar vi betænker den Betydning, Heiberg tillægger Intelligensen som den, der skrider foran paa Udviklingens Bane og bevirker Fremskridtene saaledes, at et Folks Kultur er Resultatet af dets Intelligens,¹⁶⁸⁾ ja at kun det kan anerkendes for væsentligt og sandt, som beror paa det dannede Flertals Mening,¹⁶⁹⁾ saa kan man forstaa, hvilken Plads den danske Befolkning og det danske Sprog faar anvist i »Staten Slesvig-Holsten«. Det kan kun blive Trælkvindens.

Heiberg agter og ærer den danske Kultur og den Intelligens, det danske Folk har opnaaet, men den Del af Slesvig, hvor den jyske Dialekt tales, maa man frakende Kendskab til dansk Intelligens.¹⁷⁰⁾ Havde det danske eller frisiske Sprog virkelig haft Livskraft, saa vilde alle Landets Indretninger være bleven præget deraf. Men Nutiden viser noget andet.¹⁷¹⁾ Slesvig-Holstens Kultur, Sindelag og Tænkemaade er tysk, og hiné fremmede Elementer maa derfor underordne sig Helheden. »Hvad der ikke kan

optræde som en Helhed, maa blive tjenende Led af et Hele.«¹⁷²⁾

Men heller ikke dermed er der sagt noget om, at den danske Befolkning skal berøves sit Sprog.¹⁷³⁾ Enhver Nationalitet er noget dyrebart og helligt. Naar blot den danske Befolkning ikke stiller Krav om at fortrænge det Sprog, der er gaaet Haand i Haand med Civilisationen og Kulturen, saa kan den godt beholde sit Sprog indenfor Familielivets snævre Rammer.¹⁷⁴⁾ Men som Stillingen er, vilde det dog være til den danske Befolknings Bedste, om man gav den Mulighed for at forstaa »30 Millioner Menneskers' Litteratur«; det tyske Sprog maa blive Skolesprog, og ingen blot dansktalende og i Danmark uddannet Seminarist maa ansættes i Nordslesvig. »Uden at udrydde Fædrenes Sprog maa der gives den nordlige Del af Slesvig Mulighed for at blive delagtig i det højere aandelige Liv, som nu engang i Slesvig-Holsten faar Udtryk i det tyske Sprog, saaledes at dets Beboere ikke blot ved geografiske Grænser, men ogsaa ved sin Dannelse virkelig føler de samme Interesser.«¹⁷⁵⁾

9. Den danske Vækkelse og Retssproget.

Christian Paulsen og Carl Heiberg, to Slesvigere, begge Jurister, begge tyskuddannede, og dog saa forskellige. Paulsen var et religiøst betonet, varmtfølende Menneske, levende besjælet af Samfølelsen med sit Folk og sit Land; han kunde have gjort A. D. Jørgensens Ord til sine, thi heller ikke han dreves af den lidenskabelige Kærlighed til Folk og Fædreland, der er som en Ild, men af den Kærlighed, »som er et Instinkt, en Længsel og en dyb Lykke«.

Heiberg følte sig ikke mindre nationalt indstillet;

han elskede Slesvig-Holsten og vilde, at det skulde være delagtigt i den tyske Kultur, som han havde lært at kende, men hans Barndoms stærke Religiøsitet var forvandlet til en bleg og klam Fornuftdyrkelse, en Tro paa Menneskeaadens Almagt, og paa Udviklingen, som var i Pagt med det 18. Aarhundredes Rationalisme og fik Efterfølgere i det 19. Aarhundredes Slutning. Han bøjede sig i Støvet for »Intelligensen« og han forstod ikke, at »Skolen er kun fattig mod Livets Fylde«.

Paulsen vilde stige ned til Folket, tale til det i dets eget Sprog og saaledes lade det faa Del i »Aandslivets Lykke«, men Heiberg forlangte, at Folket skulde give sig ind under »Intelligensen« og tilegne sig dens Sprog. Det er den dybe Forskel mellem de to Mænd. Det er mere: det er den dybe Forskel mellem den danske Nationalfølelse og den tysk-slesvig-holstenske. Slesvigholstenerne troede, at de kunde opsuge det danske, laverestaaende Element, at det vilde lade sig fortyske uden Modstand. Men det vilde det ikke.

Paulsen var ikke en Ener, thi han gav Udtryk for Folkets lønlige Tanker, dets dybeste Længsler. Og snart stod der et dansk Nordslesvig bag ham. Der er noget forfriskende i at komme fra Slesvigholstenismens System af statsretslige Læresætninger og Forsøg paa historisk at bevise Slesvigs Tyskhed til den Danskhed, som jævne Mænd gav Udtryk i Tredivernes Slutning. Det er befriende at høre Bogbinder Nissens Ord om, at der skal være den nøjagtigste Forbindelse med det gamle Moderland, og frie Institutioner, ikke dannede efter gamle Papirer, men den ægte, sande Folkefrihed bør være hjemme paa de danske Sletter, den Frihed, hvis Indretninger sigter

til at oplive Nationalaanden, og som betragter selv den ringeste Mand som Fædrelandets fribaarne Borger.¹⁷⁶) Eller følge Kochs Kamp for »Dannevirke«, dette rørende, barnlige Gemyt, der er højt oppe, naar Vinden blæser med, og langt nede, naar den gaar imod, men som stedse forbliver Danskheden tro, altid villig til at bringe et Overmaal af Arbejde og økonomiske Ofre; uden ringeste Tanke om selv at opnaa materiel Vinding, kæmper han kun for det, der fylder hans Sind. Og saa endelig fra Aabenraa Fischers mandige Bekendelse »Danske ere vi, og Dansk tænke og føle vi; som Danske have vi Navn i Fortiden og ere kjendte over hele Kloden.«¹⁷⁷)

Den danske Vækkelse kom som en Overraskelse for de liberale Slesvigholstenere. De søgte at forklare den som et Produkt af kongerigske Bestræbelser, et Forsøg paa at lægge Slesvig under det enevældige Danmark, men snart blev Bevægelsen en Magt, der truede med at slaa Skaar i det udelte Slesvigholsten, en Magt, der maatte tages Standpunkt til. Svingningen fik Udtryk i Slesvigholstenismens Stilling til den danske Befolknings Ønske om dansk Retssprog i de dansktalende Egne.

Paulsen havde gjort opmærksom paa det forkerte i Sprogforholdene i Slesvig, navnlig med Hensyn til Retssproget. Falck havde indtaget en tilsvarende Holdning i 1816, og han fastholdt den i Stænderne 1838, hvor han erklærede, at tysk Retssprog i de dansktalende Egne stred mod sund Fornuft.¹⁷⁸) Og-saa Kieler Correspondenzblatt skrev i 1836, at »vi har aldrig fundet noget at erindre imod Indførelsen af dansk Sprog som Rets- og offentligt Sprog i saadanne slesvigske Distrikter, hvor Flertallet af Undersaatterne ønsker det.«¹⁷⁹) Selv »Eckernförder Wochenblatt«,

der ellers indtager en afgjort tysk Holdning, skriver om Sagen »Dette kan for Regeringen og andre Embedsmænd være ret ubekvemt, vi vil imidlertid ikke stride imod Tilstaaelsen, naar det tyske Sprog nu engang er de Folk ukendt«. ¹⁸⁰⁾

Heiberg havde, som før er sagt, overfor Paulsen modstræbende indrømmet dansk Sprogs Ret som offentligt Sprog. Han havde ogsaa offentligt udtalt, at man i 1811 handlede ret mod den Del af Slesvig, hvor »en Jargon af det danske Sprog bliver talt« ved at offentliggøre Love og Forordninger ogsaa paa Dansk. Men i Virkeligheden stemte det ikke med hans Overbevisning. Vi maa atter tage hans Stilling til Retten i Betænkning. Retten og Retstilstanden var efter hans Mening alle Staters inderste Kærne, hvortil Statslivets andre Foreteelser lægger sig, ¹⁸¹⁾ derfor kan ingen Statsborger tie, naar Landets helligste Ret bliver krænket, naar Retstilstanden nedbrydes. ¹⁸²⁾

Efter Heibergs Mening havde Falck glemt, at i Følge den fremadskridende Kultur var »Jydske Lov« og de gamle danske Love bleven oversat til Plattysk og derfra til Højtysk, og paa Højtysk var hele den senere Lovgivning fremkommen. Kun i det Sprog er den gyldig Retskilde, og netop gennem det fælles Retssprog og Lovsprog er Slesvigs statslige Enhed grundet, gennem det fælles Lov- og Retssprog har Slesvig-Holsten været et Hele siden 1460. ¹⁸³⁾

Heiberg kunde derfor kun betragte Sprogreskriptet af 14. Maj 1840 som skæbnesvangert. Det bestemte, at dansk Retssprog skulde indføres i Haderslev, Aabenraa-Løgumkloster og Nordborg-Sønderborg Amter, samt paa de augustenburgske Godser og visse Dele af det andet angelske Godsdistrikt. ¹⁸⁴⁾ Re-

skriptet ramte Kærnen i Heibergs Slesvigholstenisme. To Retssprog kunde efter hans Mening ikke bestaa i samme Land, og ved at virkeliggøre Reskriptet delés Landet faktisk i to Dele, ja man grunder to Stater.¹⁸⁶⁾ Og saa er det endda et Spørgsmaal, om det er en Ret, der bliver tilstaaet Nordslesvigerne. De skilles fra den øvrige Del af Nationen, og tror de ikke, at de vil blive skilt ogsaa fra Hertugdømmernes Pengemarked i Hamburg-Altona, har de virkelig Sympati for Danmarks Accise, Seddel- og Bankpenge?¹⁸⁶⁾

Saaledes prøvede Heiberg at lokke de danske Nordslesvigere ved at slaa paa de materielle Streng, og han stræbte at faa Petitioner til Stænderne sat i Gang i Nordslesvig, en skulde komme fra Masserne, fra Folket, der skulde give Udtryk for Ønsket om Opretholdelse af Tingenes Tilstand, den anden fra Landets Intelligens. Og i Lyna skulde der skrives om den Forstemthed, Reskriptet havde fremkaldt, og det skulde betones, at det var et Forsøg paa at anfægte Landets Selvstændighed.¹⁸⁷⁾

Men Bestræbelserne kronedes ikke af Heldet, og foreløbig blev Reskriptet staaende. Advokaterne i Slesvig forsøgte en anden Metode, idet de paastod at de ikke kunde føre Sagerne paa Dansk, og den saakaldte »Advokatstrid« udbrød.¹⁸⁸⁾ Heiberg erklærede, at den slesvigholstenske Advokat efter hele sin videnskabelige Uddannelse er tysk. Han har Ret til at bruge det tyske Sprog og ingen kan tvinge ham til at udfærdige sine Akter paa Dansk.¹⁸⁹⁾ Det vilde være Samvittighedstvang at forlange, at Sagførerne skulde repræsentere Parterne i et Sprog, der er dem fremmed. Retsvidenskaben kan ikke klædes i et fremmed Sprog uden derved at fornædres.¹⁹⁰⁾

Saaledes førtes Heiberg i Løbet af faa Aar fra at

indtage en ret forstaaende Holdning overfor det danske Elements Sprogkrav over til at indtage en skarp Opposition overfor alle Bestræbelser, der gik ud paa at støtte den danske Vækkelse. Thi den brød den Enhed, som han havde villet skabe og værne, og han, saavel som de andre Liberale, saa bag den danske Vækkelse den saa forhadte »Danisme« stikke Hestehoven frem. Mod den maatte der kæmpes.

10. »Danismen«.

Samarbejdet mellem de danske Liberale og Hertugdømmernes Liberale var i Trediverne intimt. De politiske Interesser bandt mere, end de nationale skilte. Af saa meget større Virkning maatte det blive, naar den Stund kom, hvor de nationale Interesser voksede sig ligesaa stærke, ja stærkere end de liberale. Fra da af maatte de slesvigholstenske og de kongerigske Liberale gaa hver sine Veje.

Den Tale, Orla Lehmann holdt i Trykkefrihedsselskabet 4. Novbr. 1836, hvori han foreslog, at Selskabet skulde udvide sin Virksomhed til Slesvig for at støtte dansk Sprog, er skelsættende.

Kieler Correspondenzblatt saa straks, hvor farlig denne Beslutning kunde blive for en Del af de tysktalende i Slesvig. Det foreslog at modvirke Planen gennem Udbredelsen af tyske Folkeskrifter¹⁸¹. Kandidat Hansen mente, at man burde oprette en slesvigsk Presseforening, og ellers følge Begivenhedernes Udvikling, »thi vi tilhører den tyske Nation, som overhovedet det store Flertal af Hertugdømmet Slesvig rent tilhører.«¹⁸²) Men de liberale var ingenlunde enige om at stille sig paa et tysk Standpunkt. Slesvigeradvokaten G. F. Clausen, der stod i nært Sam-

arbejde med Heiberg, men var født i Haderslev, skrev »Med Hansens Presseforening har jeg for Tiden ikke meget i Sinde. Ligemeget i hvad Sprog, naar blot man læser noget dygtigt, og dygtigere end det, man hidtil har leveret i København, kan vi ikke levere.«¹⁹³⁾

Ganske anderledes kraftigt, ja kraftigere end nogen anden, lagde Heiberg derimod sin Tyskhed for Dagen. Lehmanns Tale gav ham Aarsag til i sit Tidsskrift Bd. IV. at afvise enhver Indblanding fra Trykkefrihedsselskabets Side og at klarlægge sin Opfattelse af Danskheden i Slesvig, saaledes som vi allerede kender den.

Det er nu af Interesse at sammenligne Heibergs og Lehmanns Opfattelse af Spørgsmaalet, fordi det paany viser den dybe Forskel mellem Arten af den slesvigholstenske Nationalfølelse og den danske.

Heiberg satte et skarpt Skel ved Kongeaaen og stillede indenfor Slesvigs Grænser det danske og det frisiske Folkeelement paa lige Linie. Lehmann gør opmærksom paa, at det frisiske Sprog er i Færd med at opsluges af det tyske, medens det danske er et selvstændigt Sprog med en gammel Litteratur, som, hvad end dets Skæbne bliver i Slesvig, uafhængig deraf har en Fremtid. Der er med andre Ord Tale om en Grænsestrid mellem to Kultursprog, som ganske vist er forskellige i Magt og Udvikling, men er hinandens Lige i Berettigelse og Udviklingsdygtighed.¹⁹⁴⁾

Heiberg vil ikke beklage, om det danske Sprog i Slesvig forsvinder; han vil netop anse det for gavnligt, om den danske Befolkning tilegnede sig Intelligensens Sprog. Lige modsat bekender Lehmann, at den sande Kilde til hans Interesse for det slesvigske Proganliggende er »min inderlige Kærlighed til den

saa skændigt underkendte, saa skændigt mishandlede »gemene Mand«, hvem den tyske Embedsstand vil berøve hans Sprog.¹⁹⁵) »Folket, og især den miskjendte, misagtede, mishandlede Menige-Mand — det er min Brud og min Gud.«¹⁹⁶) Og medens Heiberg venter, at den danske Folkedialekt i Slesvig vil dø ud, tror Lehmann tværtimod, at den vil rejse sig af Fornedrelsen. Den folkelige Aand, som er Tidens Aand, borger derfor¹⁹⁷) Netop Lehmanns stærke Tro til det folkeliges Magt betingede den forskellige Indstilling overfor Danskheden i Slesvig. Hvor Aandsaristokraten Heiberg kun saa en »Menneskeørken«, anede Lehmann slumrende Kræfter, der kunde vækkes. Vi ved, hvem der fik Ret.

Trods Lehmanns Tale i Trykkefrihedsselskabet og den Modtagelse, den fik i Holsten og Sydslesvig, kom han dog for sine liberale Meningers Skyld og især for sin Interesse for Pressen i Forbindelse med de slesvigske Liberale, i første Række med Hiort Lorenzen,¹⁹⁸) dernæst ogsaa med Kopperholdt, der nærede en ubegrænset Tillid til, at Lehmann vilde hjælpe ham og hans stakkels Wochenblatt, thi Kopperholdts Liberalisme var endnu bestandig stærkere end hans Nationalfølelse. Men med Henblik paa Meningsskiftet med Hiort Lorenzen og Lehmann skriver han »Det kan kun have godt til Følge, naar Mænd som De og L(ehmann) kommer saaledes til Forstaaelse, og De ved, i hvor høj Grad disse Sprogstridigheder, i hvilke vi nødvendigvis maa trække det korteste Straa, var mig imod fra Begyndelsen.«¹⁹⁹) Gennem Hiort Lorenzen og Kopperholdt søgte Lehmann Forbindelse med Heiberg, men Heiberg var ikke saa villig til en Alliance med »unsern trefflichen Lehmann«.²⁰⁰) Det Svar, som Heiberg sendte Lehmann

paa Henvendelsen, viser klart, hvad der er dem imellem.

Heiberg finder ganske vist i Lehmanns Henvendelse et Bevis paa vort sociale Fremskridt, saa man ikke forglemmer de almindeligere Interesser for de nationale, men han benytter Lejligheden til at sige Lehmann sin utilhyllede Mening. Han beklager da, at Fremskridtet i Danmark endnu saa lidt forstaar at vurdere og anerkende Slesvig-Holstens nationale Følelse. Bestræbelserne for at inkorporere Slesvig i Danmark har kun ført til, at Slesvig har sluttet sig nærmere til Holsten og til Tyskland. Det var aldrig Hensigten at skille Slesvig-Holsten fra Kongeriget, men fra det Øjeblik, hine danske — »antinationale« — Bestræbelser traadte frem, maatte det blive en Livsopgave for alle Slesvig-Holstenere at udvikle det til selvstændig Nationalitet. »Betænk de enkelte Faser af hine Bestræbelser, som De kender bedre end jeg, og De vil, naar De har opholdt Dem nogen Tid i Slesvig-Holsten, erkende, at det i den nordlige Del af Hertugdømmet Slesvig herskende danske Sprog aldrig kan gøre de Dannede i vort Land tilbøjelige til at slutte sig til det. Hvor den liberale Idé er bleven Overbevisning, har den Pligt til at komme til Udtryk og anerkende Sindelaget hos andre. Desværre er Sindelaget hos de fleste Liberale ikke liberalt.«²⁰¹)

Det var altsaa efter Heibergs Opfattelse et Brud paa det liberale Princip, naar Kongerigets Liberale greb ind i Staten Slesvig-Holstens indre Anliggender. Det var efter Lehmanns Opfattelse et Brud paa det liberale Princip, naar Slesvig-Holstenerne, som han mente, vilde forgribe sig paa det danske Folkeelement, vilde »rive Tungen ud af Munden paa 150,000

Bønder«, som han udtrykte sig. Med Rette begyndte Lehmann at frygte for, »at Heiberg og de andre Schleswig-Holsteinere« ikke vilde tro ham.²⁰²⁾

Næsten ubevidst var det nationale vokset op ved Siden af det liberale hos begge Parter. De forstod ikke længer hinanden, og saa maatte de skilles.

I 1841 kunde Heiberg fastslaa, at »Slesvig-Holstenerne er enige, idet de danner en fast Værnemur mod alle Indgreb fra det danske Princip's Side i vor Nationalitet og i vore Tilstande, idet de ønsker den inderligere Forening af begge Hertugdømmer, fordi de tror deres intellektuelle og materielle Interesser bevarede, fremmede og forøgede gennem det voksende Broderskab mellem Slesvigere og Holstenerne, gennem Sammensmeltning og stærkere Fremtrængen af deres Forfatnings- og Forvaltningsforhold.«²⁰³⁾

Saaledes kunde Heiberg og de andre Slesvigholstenerne i Kongerigets Støtte til det danske Folkeelement kun se et Angreb paa deres Livsnerve. Kongeriget, det var Enevældens Land. Hjælpen til den danske Befolkning, det var det skjulte Forsøg paa at inkorporere Slesvig, at lægge det under Enevælden.

Danmarks Navn, det var, for at bruge Gülich's Ord fra hin Novemberdag i 1842, bleven »Trældommens Mærke.«

11. Brydninger i de Liberales Lejr.

Den danske Vækkelse var en Modstander, der kunde blive farlig for Slesvig-Holstens Enhed. Heiberg og de andre slesvigholstenske Liberale forstod, at der maatte skabes en Enhedsfront af alle Slesvigholstenerne imod den. Saa meget smerteligere maatte det gribe ham, da han erfarede, at netop Enigheden

manglede, da han saa, at endogsaa de Liberales Lejr spaltedes idet to af Førerne: Olshausen i Kiel og Hiort Lorenzen i Haderslev gik egne Veje.

Aarsagen til Bruddet mellem Olshausen og Heiberg og hans Meningsfæller var dels af politisk, dels af national Art. Olshausen var mere Demokrat end Heiberg, og han var ubetinget tyskfølende og først i anden Række Slesvig-Holstener. Heiberg var sig nok sin Tyskhed fuldt bevidst, men først og fremmest Slesvig-Holstener. I Foraaret 1839 — altsaa paa samme Tid, som han fremstillede sine Anskuelser overfor Lehmann — skrev Heiberg en Artikel i »Schleswig-Holsteinische Blätter« »Poesien, en Del af Kulturen«, hvori han blandt andet fremhævede, at Tysklands Splittethed og de enkelte tyske Landes folkelige Forskellighed gjorde en Forening med dette lidet ønskelig. I Stedet skal Slesvig-Holsten gøre sin Myndighed gældende overfor Danmark og udvikle sin nationale Ejendommelighed, ikke stræbe efter en Forfatning efter engelsk Mønster, men efter slesvigholstensk.²⁰⁴)

Efter Heibergs Udsagn saarede Omtalen af Tysklands Stilling Chr. Feldmanns tyske Følelser og gav Olshausen Anledning til omend i en anden Forbindelse at fremsætte de Anskuelser, der har faaet Navnet »Nyholstenismen«.²⁰⁵)

Det var Olshausens Tanke, at Holsten maatte skille sig fra det nationalt ufærdige Slesvig og i Stedet føre en rent tysk Politik i Kraft af sin Stilling som Medlem af det tyske Forbund.²⁰⁶) Vilde Slesvig vedblivende have Forbindelse med Holsten, maatte det altsaa søge Optagelse i det tyske Forbund. Tanken havde været fremme blandt de slesvigske Liberales. Magnus v. Moltke havde allerede i 1837 baade

privat og offentligt hævdet, at uden Slesvigs Optagelse i det tyske Forbund var enhver Tanke om en Forfatning utænkelig, men Moltke stod ret ene med sine Anskuelse, og da Nyholstenismen fremkom, vendte baade W. H. Beseler og Heiberg sig imod den. Beseler fandt, at det tyske Forbund betød saa lidt, at Slesvig ikke kunde ønske Indtrædelse i det, saa længe Landsrettighederne tilsikrede Forbindelsen mellem Slesvig og Holsten, og der vilde endnu mindre være Grund til Indtræden, saafremt Hertugdømmernes Stænder forenedes.²⁰⁷⁾

Heiberg forstod, at der i Slesvigs Forening med det tyske Forbund vilde ligge en Garanti for Bevarelsen af Hertugdømmernes tyske Karakter,²⁰⁸⁾ men det var ugørligt fordi de bestaaende historiske Forhold hindrede det og Folket manglede Sympati for det tyske Forbund.²⁰⁹⁾ Bag Heibergs Opfattelse laa Tanken om at opretholde et Unionsfællesskab mellem Danmark og Hertugdømmerne som Lornsen havde villet det. Nationalstatstanken var endnu ikke stærk nok til at sønderslaa Helstatstanken. Han troede endnu paa, at Hertugdømmerne med Bevarelsen af Folkeejendommeligheden og uden at sønderrive det danske Monarki kunde bringe den erhvervede tyske Kulturtilstand til fuld Anerkendelse og udvikle den gamle Ret til en fri Forfatning.

Olshausens Standpunkt blev medvirkende Aarsag til Hiort Lorenzens Nedlæggelse af sit Stændermandat i 1840. Hiort Lorenzen havde i 1836 sluttet sig til den liberale Slesvigholstenismes historiske Begrundelse af Forfatningskravet, men Nyholstenismen og de liberales Holdning i Sprogsagen fik ham i 1840 til at opgive Haabet om, at han kunde virkeliggøre sit Forfatningsønske ad den slesvigholstenske Vej.

Derfor skilte han sig, som han sagde, for stedse fra den historiske Skole og kæmpede nu for Folkets naturlige Ret og for en Forfatning for Kongeriget og Slesvig, der svarede til den norske.²¹⁰⁾

For Heiberg kan Lorenzens Mandatnedlæggelse næppe være kommen som en Overraskelse. Lorenzen kom i Heibergs Hjem som Stænderdeputeret,²¹¹⁾ og der bestod mellem de to Mænd en vis Forbindelse bygget paa de fælles politiske Interesser. Men Sprog-sagen satte fra første Færd Skel imellem dem. Paulsen antyder det i sine Dagbøger²¹²⁾ og det kom yderligere til Udtryk, da Heiberg i Anledning af Sprogskriptet af 14. Maj 1840 vilde have Lorenzen til at optage nogle Ord om det i Lyna, men Heiberg fik Afslag.²¹³⁾

Lorenzens Standpunkt fyldte Heiberg med Smerte. Han skrev til Kopperholdt bl. a.: »Jeg nægter ikke, at der i Lorenzens Skildring af den nuværende Stemning i Hertugdømmet Slesvig er meget sandt. Men hverken Gülich eller Hansen (der var her igaar) eller jeg kan opofre vor tyske Nationalitet.« Heiberg kan ikke se andet, end at Lorenzens Politik vil føre til, at Slesvig maa opgive sin Selvstændighed og blive en »Provins«, og »bliver det en Provins, saa bliver det tyke Element i Slesvig i Sammenligning med hele det danske Rige det underordnede, det tolererede; de slesvigske Stænder maa tale Dansk, saa godt det nu kan lade sig gøre. Lovgivningen bliver naturligvis ogsaa efterhaanden den danske. Der er intet at gøre derved.«²¹⁴⁾

Men Heiberg opfattede Lorenzens Stilling ganske rigtigt, naar han forsikrede, at der ikke var Tale om, at han løb over til »Danismen«, men om en Opgivelse af den historiske Ret til Fordel for den naturlige.

»Hr. Lorenzen tilhører efter sin politiske Dannelse de abstrakte Reformatorer, der slaar over i Demokrati, og sympatiserer derfor nødvendigvis paa den ene Side med de Danske, som vil afryste Kongelovens stive Lænker for at faa en liberal Forfatning. Men da de dér ikke har noget brugbart historisk Element — udover de nye Provinsialstænder — saa maa de gribe til deres Fornuft eller til hin for Norge saa glørrige Skabning. Paa den anden Side sympatiserer Hr. Lorenzen med Hr. Udgifveren af Kieler Correspondenzblatt, med Hr. Chr. Feldmann og enkelte andre, som i Historien kun finder Fordomme, Forrettigheder, Hæmninger, for hurtigt at gøre den v. Rotteckske tysk-franske Liberalisme gældende.«²¹⁵⁾

Der er for Heiberg nu kun een Vej aaben, at samle de Kræfter, der vil bevare Hertugdømmernes Enhed, faa Holstens Stænder til at andrage om en Forfatning for Hertugdømmerne og saaledes prøve at slaa baade Olshausens og Hiort Lorenzens Politik ned.²¹⁶⁾

12. Heiberg og Hertugen. Slutning.

I Slesvigholstenismens Trængselstid, da »Danismen« satte haardt ind fra Nord og Nyholstenismen fra Syd, var der gode Muligheder for Hertugen af Augustenborgs Politik. Desværre savner vi endnu en virkelig Undersøgelse af hans Virksomhed og af den Betydning den fik. Sikkert er det, at han netop i Aarene omkring 1840 har befæstet sin Indflydelse. P. Lauridsen har den Opfattelse, at den liberale Flok »løb sammen i en statsopløsende Blok omkring Hertugen«²¹⁷⁾ og han synes at mene, at de samtidig opgav deres liberale Program. Det er næppe rigtigt, og

det gælder i hvert Fald ikke for Heibergs Vedkommende. Heiberg var og blev liberal, Hertugen konservativ, men de kunde mødes i Kampen for det udelte Slesvig-Holsten.

Hertugens Syn paa Heibergs Politik aner man gennem Wegeners Redegørelse for Hertugens Forhold til det holstenske Oprør. I 1841 førte Hertugen en længere Avisfejde med Heiberg i Itzehoe Wochenblatt, hvor Heiberg krævede, at Embedsmændenes Antal i Stænderne skulde begrænses, og hvor Heiberg forsvarede Hiort Lorenzens Politik overfor Hertugen af Augustenborg,²¹⁸⁾ og endnu i 1843 var Hertugen og hans Hjælpere paa Vagt overfor Heiberg og hans Kreds.²¹⁹⁾

Paa den anden Side havde Heiberg i Trediverne kun ugerne beskæftiget sig med Hertugens Arvekrav paa Hertugdømmerne. Han fandt, at de var af underordnet Betydning for Hertugdømmernes Samhørighed,²²⁰⁾ og »for mange Publicister er disse Arvekrav endnu tvivlsomme«. ²²¹⁾

Men da Diskussionen om Arvespørgsmaalet i Fyrreerne blev stærkere, maatte Heiberg ogsaa tage Stilling til det, og da det jo var hans Opfattelse, at Kongeloven, og altsaa heller ikke Kongelovens Arvefølge, ikke gjaldt i Slesvig, kom han til det Resultat, at den augustenburgske Linie var arveberettiget til Hertugdømmerne efter den mandlige Kongelinies Uddøen. Saaledes kunde han give Samwers Forsvar for Hertugens Arveret sin Tilslutning,²²²⁾ og i 1846 erklærede han, at Slesvig vilde tilfalde Hertugen som født Hertug af Slesvig fri for enhver Lenspligt.²²³⁾

Heibergs nationale og politiske Anskuelser havde, som vi har set, deres Rod i Burschenschaftsbevægelsen; gennem Dahlmann og Falck omplantedes hans

Ideer om Tyskhed og Frihed til Hertugdømmerne og han er allerede i Trediverne bevidst tysk Slesvigholstener. Men som de andre Liberale kæmpede han i Trediverne mere for Frihed end for Tyskhed, i Fyrerne mere for Tyskhed end for Frihed; den røde Traad i hans Politik var bestandig det udelte tyske Slesvigholsten. Det værnede han mod alle Angreb saavel fra Nord som fra Syd. Helst vilde han bevare Unionsforholdet til Danmark, men da det blev vanskeligt, gik ogsaa han over til at ønske Slesvigs Tilslutning til det tyske Forbund.²²⁴⁾

Denne Redegørelse for Heibergs Slesvigholstenisme skulde ogsaa vise, hvor uens sammensat den liberale Kreds i Hertugdømmerne var. Man kan næppe betegne den som et Parti, der er Bærer af en liberal-demokratisk Politik, ikke heller nævne Lornsen som Grundlægger af et saadant Parti. Lornsens Betydning for Slesvigholstenismen i Trediverne er vistnok bleven overvurderet. Den liberale Kreds byggede nok saa meget paa Dahlmann og Falck som paa Lornsen. Nogle (Olshausen og Hiort Lorenzen) var Demokrater, men af dem blev Olshausen Nyholstener og Hiort Lorenzen Dansk. Heiberg var liberal Slesvigholstener, men det demokratiske hos ham traadte kun svagt frem. Hvis han havde været virkelig Demokrat, havde hans Stilling overfor Danskheden i Nordslesvig været en anden.

Teksthenvisninger:

¹⁾ Af C. F. Heibergs efterladte Papirer har jeg gennem Justitsraad Friedrichs, Ilmenau, velvilligst faaet overladt til Benyttelse Heibergs Dagbøger fra Skole- og Studentertiden, endvidere et Hefte betegnet »Lebensbeschreibung« og nogle Optegnelser »Merkwürdige Begebenheiten aus meinem Leben. 1816« og de Vidnesbyrd, der tildeltes Heiberg af hans Professorer. — Jeg beder Familien Heiberg modtage min bedste Tak derfor.

²⁾ Lornsens Briefe an seinen Vater, udg. af W. Jessen og E. Hoffmann (1930), 39.

³⁾ Lornsens Briefe an F. H. Hegewisch, udg. af V. Pauls, 132.

⁴⁾ U. J. Lornsens Briefe an seinen Vater, 22.

⁵⁾ Om Schröder henvises til B. Litzmann, Fr. L. Schröder, I—II (1890—91).

⁶⁾ Alberti, Schleswig-Holsteinische Schriftsteller Lexicon, I (1867), 338.

⁷⁾ Bricka, Dansk biografisk Leksikon, Bd. VII.

⁸⁾ Raumers Historische Taschenbuch, 5. Folge, 5. Jahrg. (1875) 274. Asta Heiberg, Erinnerungen aus meinem Leben, (2. Udg. 1897), 62.

⁹⁾ I Heibergs Dagbøger nævnes Hilbrecht i 1814 som 73 Aar og Fru Hilbrecht som 79 Aar.

¹⁰⁾ Dagbøger 1818, 30/10.

¹¹⁾ Merkwürdige Begebenheiten aus meinem Leben 1816, 7/9.

¹²⁾ Smst.

¹³⁾ Se ogsaa Asta Heiberg, Erinnerungen, 62, f.

¹⁴⁾ L. Hinrichsen, Die Schleswiger Domschule, (1902 ff) og G. F. Schumacher, Genrebilder aus dem Leben eines siebenzigjährigen Schulmannes (1841).

¹⁵⁾ Dagbøger 1814 13/1.

¹⁶⁾ L. Hinrichsen, Die Schleswiger Domschule, 67.

¹⁷⁾ Dagbøger, 1814, 30 3. og Marts 1815.

¹⁸⁾ Dagbøger, Juli 1815. Senere angav han i »Lebensbeschreibung« religiøse Anfægtelser som Grund, men i Dagbøgerne omtales saadanne ikke paa det Tidspunkt.

¹⁹⁾ Kielertiden omtales ganske kort i »Lebensbeschreibung«; Dagbøgerne fra den Tid er ikke opbevaret, derimod er Vidnesbyrdene fra Universitetsprofessorerne i Frk. Nanny Friedrichs Besiddelse. De udtaler sig alle rosende om Heibergs Flid.

²⁰⁾ F. Meinecke: Weltbürgertum und Nationalstaat. (7. Opl. 1928) 220.

²¹⁾ Meinecke, Smst. 207.

²²⁾ Lebensbeschreibung.

²³⁾ Asta Heiberg, Erinnerungen, 265.

²⁴⁾ Asta Heiberg, Smst. 266. Dagbøger, 1819, 2/5 og 20,5.

- ²⁵) Lebensbeschreibung.
²⁶) Asta Heiberg, *Erinnerungen*, 266.
²⁷) Asta Heiberg, *Smst.* 267.
²⁸) *Dagbøger*, Marts 1815.
²⁹) I Statsarchiv i Kiel ligger et Udkast til Petitionen fra Magistraten og de Deputerede i Slesvig. Det er en Bøn til Kongen om, at Slesvig ikke maa blive skilt fra Holsten i Forfatningssagen, thi Slesvig har vunden store økonomiske Fordele af Forbindelsen med Holsten; ved en Adskillelse vil Kreditten svækkes, og kun som en Helhed kan Hertugdømmerne bære deres Del af Statsbyrderne. Af særlig Interesse er det, at man begrundet Ønsket yderligere ved at henviser til, at Christian I i 1460 tilsikrede Hertugdømmerne, »at de til evige Tider skulde forblive udelte«, og selv gennem de følgende Begivenheder er denne Anskuelse ikke ændret. »Næsten 80 Aar senere viser Unionsakten af 5. Dec. 1533, hvorledes man betragtede begge Hertugdømmers Forening som uadskillelig, da de i hint Dokument opføres begge forbunden som en egen integrerende Del af det danske Statslegeme, men ingenlunde som Provinser.« *Acta, C. XIX, 3. Nr. 284* (Staatsarchiv, Kiel).
³⁰) *Dagbøger*, Jan. 1815 og 1815, 2/7.
³¹) *Dagbøger*, 1814, 10/1.
³²) *Dagbøger*, Marts 1815, 1815, 23/7.
³³) *Dagbøger*, 1814, 11/1.
³⁴) *Dagbøger*, Jan. 1815.
³⁵) Paul Wentzcke, *Geschichte der deutschen Burschenschaft, I* (1919), 84, 134.
³⁶) *Dagbøger*, April 1815.
³⁷) *Dagbøger*, 1815, 23/7.
³⁸) *Dagbøger*, 1815, 25/7.
³⁹) Wentzcke, *anf. Sted, I*, 192.
⁴⁰) Lebensbeschreibung.
⁴¹) Wentzcke, *anf. Sted*, 243 f.
⁴²) *Dagbøger*, 1819, 1/1.
⁴³) *Dagbøger*, Paaskedag 1819.
⁴⁴) Th. Graae, *Uwe Jens Lornsen* (1891), 10, 15.
⁴⁵) *Lornsens Briefe an seinen Vater*, 38.
⁴⁶) Lebensbeschreibung.
⁴⁷) U. J. Lornsens *Briefe an F. H. Hegewisch*, (1925), 34 f.
⁴⁸) Hiort Lorenzen til O. Lehmann, 1839, 29/1 (P. Lauridsen, »Da Sønderjylland vaagnede« IV (1916), 231.
⁴⁹) *Schleswig-Holsteinische Blätter* udg. af C. Heiberg, (1835—40); (citeres: S-H. Bl.) I, 11.
⁵⁰) S-H. Bl. II, 242.
⁵¹) S-H. Bl. IX, 3.
⁵²) S-H. Bl. I, 11.
⁵³) S-H. Bl. IX, 4.
⁵⁴) S-H. Bl. VI, 244 ff.
⁵⁵) S-H. Bl. II, 14.
⁵⁶) Heiberg. *Das Recht zur Theilnahme an dem Verfassungswerk in Schleswig-Holstein. V.* (1831).
⁵⁷) *Das Recht zur Theilnahme, etc.* 12.
⁵⁸) S-H. Bl. II, 243. VI, 262.

- ⁵⁹) Dahlmanns kleine Schriften (1886), 65.
⁶⁰) N. Falck, Das Herzogthum Schleswig (1816), 5.
⁶¹) N. Falck, Smst. 13 f. (Se ogsaa Carl Petersens Afhandling i Veröffentlichungen der sch.-holst. Universitätsgesellschaft, Nr. 10. Jahrbuch 1926, 50).
⁶²) Th. Olshausen til Hiort Lorenzen, 1837, 3/3. (Rigsarkivet).
⁶³) G. F. Clausen til Kopperholdt, i Brev fra Kopperholdt til Hiort Lorenzen, 1839, 11/12 (Rigsarkivet).
⁶⁴) Itzehoer Wochenblatt, 1841, 30/4. Neue Kieler Blätter, 1844, 416.
⁶⁵) Das souveraine Herzogthum Schleswig, 71.
⁶⁶) S.-H. Bl. VI, 207.
⁶⁷) S.-H. Bl. IV, 113.
⁶⁸) S.-H. Bl. I, 223.
⁶⁹) S.-H. Bl. I, 231.
⁷⁰) Dahlmans kleine Schriften, 57.
⁷¹) Itzehoer Wochenblatt, 1838, 19/10.
⁷²) Kieler Correspondenzblatt, 1838, 3/11.
⁷³) S.-H. Bl. IV, 119.
⁷⁴) S.-H. Bl. IV, 106.
⁷⁵) Neue Kieler Blätter, 1844, 417.
⁷⁶) S.-H. Bl. II, 242.
⁷⁷) Otto Brandt, Zur Vorgeschichte der schleswig-holsteinischen Erhebung (1927), 39 (Sammenlign Otto Scheels Opfattelse i Der junge Dahlmann, (1926), 45 ff.)
⁷⁸) S.-H. Bl. I, 8. III, 340 f. Neue Kieler Blätter, 1844, 430, f.
⁷⁹) S.-H. Bl. II, 242.
⁸⁰) Som f. Eks. hos Hiort Lorenzen.
⁸¹) S.-H. Bl. IV, 112.
⁸²) S.-H. Bl. II, 7.
⁸³) S.-H. Bl. IV, 105.
⁸⁴) Om Falcks Bog henvises til Carl Petersens Afhandling i Veröffentlichungen der schl.-holst. Universitäts-gesellsch. Jahrbuch, 1926. 92 ff.
⁸⁵) U. J. Lornsens Briefe an F. H. Hegewisch, 157, 21.
⁸⁶) Kieler Correspondenzblatt, 1838, 10/1.
⁸⁷) Hiort Lorenzen til Orla Lehmann, 1839, 28/2. (P. Lauridsen, Da Sønderjylland vaagnede, IV, (1916), 239.
⁸⁸) Das Recht zur Theilnahme, etc. 18 f. Das souveraine Herzogthum Schleswig, 4. S.-H. Bl. VIII, 150 ff. (Smlgn. Erslevs Undersøgelser »Den saakaldte Constitutio Valdemariana af 1326« i Hist. Tidsskr. VI Rk. Bd. 6 (1895), 205 ff.)
⁸⁹) Das Recht zur Theilnahme, etc. 22.
⁹⁰) Das souveraine Herzogthum Schleswig, 12.
⁹¹) Smst. 14.
⁹²) Das Recht zur Theilnahme, etc. 23 ff. S.-H. Bl. VIII, 198. ff. — (Smlgn. Kr. Erslev: Augustenborgernes Arvekrav, (1915) 75.)
⁹³) Das souveraine Herzogthum Schleswig, 44.
⁹⁴) Das Recht zur Theilnahme, etc. 23 ff. S.-H. Bl. VIII, raine Herzogthum Schleswig, 55 ff. — (Smlgn. Kr. Erslev, Frederik IV. og Slesvig (1901) og Augustenborgernes Arvekrav.

- ⁹⁵) S-H. Bl. V, 10.
⁹⁶) S-H. Bl. VI, 207, Neue Kieler Blätter, 1844, 584 f.
⁹⁷) S-H. Bl. II, 100.
⁹⁸) S-H. Bl. II, 199.
⁹⁹) F. C. Dahlmann, Urkundliche Darstellung des dem schleswig-holsteinischen Landtage .... zustehenden anerkannten Steuerbewilligungsrechtes. (1819).
¹⁰⁰) Lornsens Briefe an Hegewisch, S. 129.
¹⁰¹) S-H. Bl. I, 101 ff.
¹⁰²) U. J. Lornsens Briefe an F. H. Hegewisch, 104 f.
¹⁰³) Neue Kieler Blätter, 1844, især 580 ff.
¹⁰⁴) Olshausen til Hiort Lorenzen, 1836, 8/4. (Smlgn. 1835, 24/11) (Rigsarkivet).
¹⁰⁵) Johan Ottosen, Peter Hiort Lorenzen, (1896), 21.
¹⁰⁶) Eckernförder Wochenblatt, 1836, 19/3.
¹⁰⁷) Smst. 1836, 23/3.
¹⁰⁸) S-H. Bl. I, 45 f. IV, 128.
¹⁰⁹) S-H. Bl. I, 45 f. II, 105.
¹¹⁰) S-H. Bl. I, 47.
¹¹¹) S-H. Bl. I, 44 f.
¹¹²) S-H. Bl. III, 560 f.
¹¹³) S-H. Bl. II, 102.
¹¹⁴) S-H. Bl. I, 43 f.
¹¹⁵) Eckernförder Wochenblatt, 1836, 19/3.
¹¹⁶) Smst. 1836, 16/3.
¹¹⁷) Smst. 1836, 23/3.
¹¹⁸) Eckernförder Wochenblatt, 1836, 30/4.
¹¹⁹) Kopperholdt til Hiort Lorenzen, 1838, 21/1 (Rigsarkivet).
¹²⁰) Afskrift af et Brev fra Heiberg i et Brev fra Kopperholdt til Hiort Lorenzen, 1838, 20/3. (Rigsarkivet).
¹²¹) Kopperholdt til Hiort Lorenzen, 1838, 16/5 (Rigsarkivet).
¹²²) S-H. Kancelli til S-H. Regering paa Gottorp, 1835, 22/9. (S-H. Presse, Nr. 40) (Staatsarchiv, Kiel.)
¹²³) S-H. Regering til S-H. Kancelli, 1835, 1/10 (S-H. Presse, Nr. 40) (Staatsarchiv, Kiel.)
¹²⁴) S-H. Kancelli til S-H. Regering, 1835, 3/11. (S-H. Presse, Nr. 40) (Staatsarchiv, Kiel.)
¹²⁵) 1835, 4/12 (S-H. Presse, Nr. 40) (Staatsarchiv, Kiel.)
¹²⁶) S-H. Regeringen til Godsøvrigheden paa Maasleben, 1836, 24/3. (S-H. Presse, Nr. 40) (Staatsarchiv, Kiel.)
¹²⁷) S-H. Regeringen til S-H. Kancelliet, 1836, 2/4. (S-H. Presse, Nr. 40). (Staatsarchiv, Kiel.)
¹²⁸) S-H. Bl. III, 557.
¹²⁹) Trykt i S-H. Bl. VII, 113 ff.
¹³⁰) Kopperholdt til Hiort Lorenzen, 1838, 16/5 (Rigsarkivet).
¹³¹) S-H. Bl. VII, 112 ff.
¹³²) Privilegier for Eckernförder Wochenblatt, 5. Maj, 1829 (S-H. Presse, Nr. 28) (Staatsarchiv, Kiel), Smlgn. Privilegiet for Apenrader Wochenblatt, 1825, 26/4 (Acta, A. XVIII, Nr. 685) (Staatsarchiv, Kiel.)
¹³³) S-H. Presse, Nr. 28 (Staatsarchiv, Kiel.)
¹³⁴) Kopperholdts Ansøgning, 1825, 30/5 (Acta, A. XVIII, Nr. 685) (Staatsarchiv, Kiel.)

- ¹³⁵) Votum af Spies (i Anledning af Beslaglæggelsen af Apenrader Wochenblatt, Nr. 1344, 1837) 1837, 18/7. (S-H. Presse, Nr. 15) (Staatsarchiv, Kiel.)
- ¹³⁶) Spies's anførte Votum.
- ¹³⁷) Eggers Indberetn. til S-H. Regering, 1835, 22/7 (S-H. Presse, Nr. 28) (Staatsarchiv, Kiel.)
- ¹³⁸) Anf. Indberetning.
- ¹³⁹) Schows Indberetning, 1835, 11/12 (S-H, Presse, Nr. 15) (Staatsarchiv, Kiel.)
- ¹⁴⁰) S-H. Bl. II, 11.
- ¹⁴¹) S-H. Bl. II, 14.
- ¹⁴²) S-H. Bl. II, 16.
- ¹⁴³) Heiberg til S-H. Regeringen paa Gottorp, 1835, 2/4 (S-H. Presse, Nr. 23) (Statsarchiv, Kiel.)
- ¹⁴⁴) S-H. Bl. I, 6.
- ¹⁴⁵) Eckernförder Wochenblatt, 1836, 6/2.
- ¹⁴⁶) Olshausen til Hiort Lorenzen, 1839, 22/6. (Rigsarkivet).
- ¹⁴⁷) Eggers's Indberetning til S-H. Regering, 1839, 31/1 (S-H. Presse, Nr. 88) (Statsarchiv, Kiel.)
- ¹⁴⁸) Kopperholdt til Hiort Lorenzen, 1838, 3/12 (Rigsarkivet).
- ¹⁴⁹) S-H. Kancelli til Gottorpregeringen, 1836, 23/1. (S-H. Presse, Nr. 28) (Staatsarchiv, Kiel.)
- ¹⁵⁰) Bygget paa Oplysninger i H. N. A. Jensens, Versuch einer kirchlichen Statistik des Herzogthums Schleswig, Chr. Paulsen, Ueber Volksthümlichkeit und Staatsrecht.. (1832) og Det danske Sprog i Hertugdømmet Slesvig, (1837), samt Allen, Det danske Sprogs Historie i Hertugdømmet Slesvig, II. (1858).
- ¹⁵¹) Otto Scheel, Der junge Dahmann, (1926) 39.
- ¹⁵²) Kieler Blätter, II, 1816, 115.
- ¹⁵³) Christian Paulsens Dagbøger, 1833 (under 3/2); Kgl. Bibliothek, Ny kgl. Samling, Nr. 2897, a.
- ¹⁵⁴) Smst. under 24/k, 1836.
- ¹⁵⁵) C. Paulsens mindre Skrifter, II, 399 f.
- ¹⁵⁶) S.-H. Bl. IV. 195. 199 f. V. 217. IX. 41.
- ¹⁵⁷) S.-H. Bl. I, 10.
- ¹⁵⁸) S.-H. Bl. I, 14. f. V., 218.
- ¹⁵⁹) S.-H. Bl. V, 219.
- ¹⁶⁰) S.-H. Bl. IV, 99.
- ¹⁶¹) S.-H. Bl. V., 11 f.
- ¹⁶²) Zwölf Fabeln in den nordschleswigschen Mundarten, udg. af Dr. Gottlieb (1844) 6. S-H. Bl. IX, 40.
- ¹⁶³) S.-H. Bl. V, 218 ff.
- ¹⁶⁴) O. Lehman til Hiort Lorenzen, Febr. 1839. (P. Lauridsen, Da Sønderjylland vaagnede, IV, 233).
- ¹⁶⁵) S-H. Bl. IX, 10 f.
- ¹⁶⁶) S-H. Bl. V, 12.
- ¹⁶⁷) S-H. Bl. I, 10 f.
- ¹⁶⁸) S-H. Bl. II, 3.
- ¹⁶⁹) S-H. Bl. I, 221.
- ¹⁷⁰) S-H. Bl. I, 10, f.
- ¹⁷¹) S-H. Bl. I, 16.
- ¹⁷²) S-H. Bl. I, 11. f.

- ¹⁷³) Zwölf Fabeln in den nordschleswigschen Mundarten, udg. af Dr. Gottlieb, 8. S-H. Bl. II, 200. IV, 202, IX. 9. IX, 16.
- ¹⁷⁴) S-H. Bl. IX, 16. -
- ¹⁷⁵) S-H. Bl. II, 200.
- ¹⁷⁶) Sønderjydske Aarbøger, 1892, 25.
- ¹⁷⁷) C. Paulsens mindre Skrifter, I, 228.
- ¹⁷⁸) P. Lauridsen, Da Sønderjylland vaagnede (2. Udg. 1919), 92.
- ¹⁷⁹) Kl. Corresp. Bl. 1836, 10/12.
- ¹⁸⁰) Eckernförder Wochenblatt, 1836, 20/4.
- ¹⁸¹) S.-H. Bl. IX, 9.
- ¹⁸²) Kieler Correspondenzblatt, 1840, 11/7.
- ¹⁸³) Kieler Correspondenzblatt, 1840, 15/7.
- ¹⁸⁴) P. Lauridsen, Da Sønderjylland vaagnede, III, (1916), 37 f.
- ¹⁸⁵) Heiberg til Kopperholdt, 1840 24/6 (Hiort Lorenzens Privatarkiv, Rigsarkivet).
- ¹⁸⁶) Kieler Correspondenzblatt, 1840, 11/7, 15/7.
- ¹⁸⁷) Heiberg til Kopperholdt, 1840, 9/6. (Hiort Lorenzens Privatarkiv, Rigsarkivet).
- ¹⁸⁸) Se om Advokatstriden, P. Lauridsen, III, (1916) 110 ff. — Naar det i Asta Heiberg, *Erinnerungen aus meinem Leben*, (2. Oplag, 1897), siges, S. 268, at »Heibergs Streben führte auch zur Gründung des Schleswig-Holsteinischen Advokatenvereins«, har jeg ikke kunnet finde Bekræftelse for dette i Advokatforeningens Akter (Acta A, XVIII, Nr. 159, Staatarchiv, Kiel). Heiberg opføres som Medlem, men er ikke Medlem af Bestyrelsen 1842.
- ¹⁸⁹) Kieler Correspondenzblatt, 1841, 18/8.
- ¹⁹⁰) Kieler Correspondenzblatt, 1841, 21/8.
- ¹⁹¹) Kieler Correspondenzblatt, 1836, 16/11.
- ¹⁹²) Eckernförder Wochenblatt, 1836, 14/12.
- ¹⁹³) G. F. Clausen til Hiort Lorenzen, 1837, 3/1. (Rigsarkivet).
- ¹⁹⁴) Orla Lehmanns efterladte Skrifter, udg. af Carl Ploug, Bd. III (1873), 83.
- ¹⁹⁵) Orla Lehmann til Hiort Lorenzen, Febr. 1839. (P. Lauridsen, »Da Sønderjylland vaagnede«, IV., (1916), 233.
- ¹⁹⁶) Orla Lehmann til Hiort Lorenzen, 1839, 30/3. (Smst. 243).
- ¹⁹⁷) Orla Lehmanns efterladte Skrifter, III, 84, 82. Hverken Droysen og Samwer i »Die Herzogthümer Schleswig-Holstein und das Königreich Dänemark« (1850), 114, eller Johs. Brock i »Die Vorgeschichte der schleswig-holsteinischen Erhebung« (2. Udg. 1925), 90, synes at have forstaaet, at Lehmann med »Tidens Aand« mener det folkelige, ikke i første Række det nationale.
- ¹⁹⁸) Se om det betydningsfulde Brevskifte mellem Lehmann og Hiort Lorenzen. P. Lauridsen, IV, 231, ff og Johan Ottosen, P. Hiort Lorenzen, (1896) 33 ff.
- ¹⁹⁹) Kopperholdt til Hiort Lorenzen, 1839, 15/2. (Rigsarkivet).
- ²⁰⁰) Kopperholdt til Hiort Lorenzen, 1839, 7/4 (Rigsarkivet).

²⁰¹) C. F. Heiberg til Orla Lehmann, 1839, 30/4. (Kgl. Bibliothek, Ny kgl. Saml. Fol. 1477).

²⁰²) Orla Lehmann til Hiort Lorenzen, 1839, 30/3. (P. Lauridsen, Da Sønderjylland vaagnede, IV (1916) 242 f.)

²⁰³) Itzehoer Wochenblatt, 1841, 2/4.

²⁰⁴) S-H. Bl. VII, 110 f.

²⁰⁵) Heiberg til Kopperholdt, 1839, 13/6 (Rigsarkivet) (Hiort Lorenzens Privatarkiv).

²⁰⁶) Om Nyholstenismen, se nærmere Ottosen, P. Hiort Lorenzen, S. 48 ff.

²⁰⁷) Gertrud Schweickhardt, Wilhelm Beseler als Politiker (1927), 19.

²⁰⁸) S-H. Bl. V, 217.

²⁰⁹) Heiberg til Kopperholdt, 1839, 13/6 (i Brev fra Kopperholdt til Hiort Lorenzen) (Rigsarkivet).

²¹⁰) P. Lauridsen, Da Sønderjylland vaagnede, IV, 263 f. (Lorenzens Erklæring, 1840, 14/8 og Lorenzens Brev til O. Lehmann, 1840, 16/8).

²¹¹) C. Paulsens Dagbøger, 1833 (under 3/2), Kgl. Bibliothek, Ny kgl. Saml. Nr. 2897, a.

²¹²) Hiort Lorenzen til sin Hustru, 1836, 24/4. (Rigsarkivet).

²¹³) Heiberg i Brev fra Kopperholdt til Hiort Lorenzen, 1840, 24/6 (Rigsarkivet).

²¹⁴) Heiberg til Kopperholdt, 1840, 1/7 (Hiort Lorenzens Privatarkiv, Rigsarkivet).

²¹⁵) Itzehoer Wochenblatt, 1841, 11/6, 30/4.

²¹⁶) Heiberg til Kopperholdt, 1840, 1/7.

²¹⁷) P. Lauridsen, Da Sønderjylland vaagnede, III, 55 (Smlgn. 70).

²¹⁸) Itzehoer Wochenblatt, 1841, 30/4, 28/5 ff. (Smlgn. C. F. Wegener, Om Hertugen af Augustenborgs Forhold til det holstenske Oprør, (1849), 131.

²¹⁹) Wegener, anf. Sted. 145, 161.

²²⁰) S-H. Bl. VIII, 149.

²²¹) S-H. Bl. V, 7.

²²²) Itzehoer Wochenblatt, 1844, 14/11.

²²³) Das souveraine Herzogthum Schleswig, 32.

²²⁴) Neue Kieler Blätter, 1844, 435.